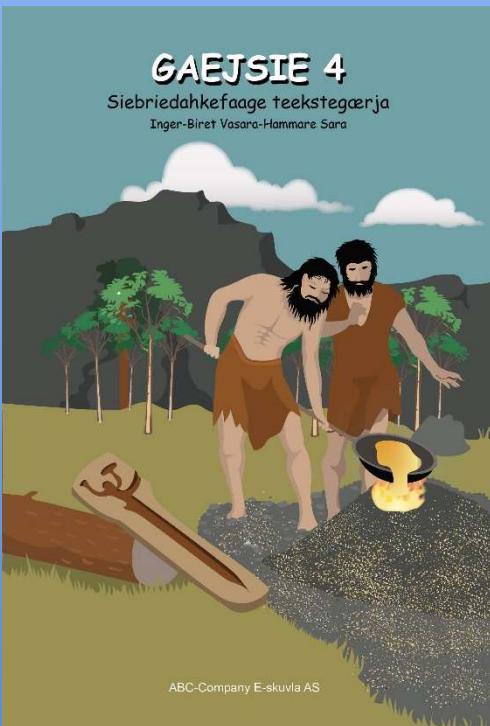

Inger-Biret Vasara-Hammare Sara

Gaejsie 4

Siebriedahkefaage

lohkehtæjjan bühkedimmie

(6.1.2021)

www.e-skuvla.no

Sisvege:

Fagets relevans og grunnleggende verdier	s. 2
Kjerneelementer	s. 3
Tverrfaglige temaer	s. 4
Grunnleggende ferdigheter	s. 5
Kompetansemål og vurdering	s. 6
Learoevierhtieraajroen bijre: Gaejsie 1 – 4	s. 9
Metodihkeles bielie	s. 10

Fagets relevans og grunnleggende verdier

Samfunnsfag er et sentralt fag for at elevene skal bli deltagende, engasjerte og kritisk tenkende medborgere. Faget skal bidra til at elevene ser sammenhenger mellom individuelle valg, samfunnsstrukturer og naturens tålegrenser. I samfunnsfag skal elevene få mulighet til å utforske sin egen identitet, lokalsamfunnet de lever i, og nasjonale og globale problemstillinger. Gjennom arbeidet med faget skal elevene forstå hvordan geografiske, historiske og nåtidige forhold legger betingelser for hvordan mennesker dekker sine behov, og for hvordan makt og ressurser fordeles. Elevene skal bli bevisste på hvordan vi er historieskapte, men også historieskapende. Faget skal bidra til den enkeltes identitetsutvikling og forståelse av de forskjellige fellesskapene vi mennesker inngår i både i og utenfor Sápmi/Sábme/Saepmie.

Det innebærer også å inkludere majoritets- og minoritetsperspektiver, å kunne gjøre sammenligninger med andre urfolk og å forstå ulike maktforhold og viktigheten av demokratiske verdier. På denne måten bidrar samfunnsfaget til å styrke elevenes forståelse av seg selv, av samfunnet de lever i, og av hvordan de kan påvirke sitt eget liv og framtiden.

Alle fag skal bidra til å realisere verdigrunnlaget i opplæringen. Samfunnsfaget skal bidra til engasjement, kritisk tenkning, skaperglede og utforskertrang og bygge opp under holdninger og verdier som toleranse, likeverd og respekt.

Gjennom samfunnsfaglige tenkemåter og metoder skal elevene utvikle et aktivt medborgerskap bygget på bevissthet om demokrati, miljø, menneskerettigheter, likestilling og verdien av mangfold. Læreplanen er forankret i samiske verdier og samisk språk, kultur og samfunnsliv.

Kjerneelementer

Undring og utforskning

Elevene skal kunne undre seg over, reflektere rundt og vurdere hvordan kunnskap om samfunn før og nå blir til. Elevene skal få være nysgjerrige og aktivt kunnskapssøkende og -skapende alene og sammen med andre både i og utenfor klasserommet. I tillegg skal elevene kunne innhente og bruke informasjon fra ulike typer historiske, geografiske og samfunnskunnskaplige kilder for å belyse forhold i ulike samfunn, til ulike tider, og i sitt eget liv. De skal også kunne vurdere kritisk om kildene er pålitelige og relevante.

Samfunnskritisk tenkning og sammenhenger

Elevene skal forstå sammenhenger mellom geografiske, historiske og nåtidige forhold og hvordan disse forholdene hver for seg og sammen har påvirket og påvirker mennesker og samfunn. Elevene skal få innsikt i den gjensidige påvirkningen mellom natur og samfunn. De skal se hvordan utviklingen i fortiden var preget av både brudd og kontinuitet og hva som bidro til endringer, samt utvikle historisk empati. Elevene skal analysere hvordan makt og maktrelasjoner har virket og virker inn på ulike forhold i samfunnet. De skal vurdere kunnskap, hendelser og fenomener fra ulike perspektiver og reflektere over hvorfor menneskene har gjort og gjør ulike valg.

Demokratiforståelse og deltagelse

Elevene skal forstå hvordan geografiske, historiske og nåtidige forhold har lagt og legger betingelser for mulighetene mennesker har hatt og har til å samarbeide, organisere seg og ta beslutninger i ulike samfunn. Elevene skal få innsikt i forskjeller mellom land når det gjelder styresett og ivaretakelse av menneskerettigheter og minoriteter, og de skal se hvordan forskjeller har hatt og har innvirkning på folks liv og mulighet til å medvirke. De skal forstå hvorfor konflikter har oppstått og oppstår, og hvordan de har blitt og blir håndtert.

Elevene skal få erfaring med demokrati i praksis for å kunne påvirke og medvirke til samfunnsutforming. Innholdet i dette kjerneelementet skal ses i lys av ulike perspektiver, fra det lokale til det globale, og i urfolks- og minoritetsperspektiver, med vekt på fortid, nåtid og framtid.

Bærekraftige samfunn

Elevene skal forstå hvordan geografiske, historiske og nåtidige forhold har lagt og legger betingelser for hvordan mennesker har dekket og dekker behovene sine, og for hvordan ressurser i ulike samfunn har blitt og blir fordelt. Det innebærer å se at geografisk mangfold og variasjon danner rammer for livsgrunnlag og levekår. Elevene skal få innsikt i de økonomiske, miljømessige og sosiale dimensjonene ved bærekraftig utvikling, og sammenhengen mellom disse. De skal forstå hvordan endringer i fortiden har påvirket de tre dimensjonene og dermed hvor bærekraftige ulike samfunn er. Elevene skal se at menneskers ressursbruk har hatt og har konsekvenser, og kunne vurdere handlingsalternativer for bærekraftig utvikling på individuelt, nasjonalt og globalt nivå. Bærekraftig utvikling i samfunnsfag skal ses i lys av ulike perspektiver, fra det lokale til det globale, og i urfolks- og minoritetsperspektiver, med vekt på fortid, nåtid og framtid.

Identitetsutvikling og fellesskap

Elevene skal få innsikt i hvordan mennesker utvikler identitet og tilhørighet, og hvordan de samhandler med andre. De skal forstå hvorfor mennesker søker sammen i samfunn, og hvordan identitetsutvikling og fellesskap påvirkes av geografiske, historiske og nåtidige forhold. Det innebærer ulike perspektiver på hva et godt liv kan være, og at elevene utvikler både historiebevissthet og handlingskompetanse ved å forstå seg selv med en fortid, nåtid og framtid.

Tverrfaglige temaer

Folkehelse og livsmestring

I samfunnsfag handler det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring om at elevene skal bli bevisste på sin egen identitet og identitetsutvikling og forstå individet som en del av ulike fellesskap. Innsikt i hvordan relasjoner og tilhørighet blir påvirket av samhandling med andre, også digitalt, er en del av kompetansen i faget. Faget skal bidra til at elevene kan gjøre gode livsvalg og håndtere utfordringer knyttet til seksualitet, personlig økonomi, rus, utenforskning og digital samhandling. Faget skal også bidra til å skape forståelse, respekt og toleranse for mangfold, andres verdier og livsvalg, og gi perspektiver

på hva et godt liv kan være. Gjennom faget skal elevene kunne identifisere områder der menneskeverdet blir utfordret, for eksempel i forbindelse med menneskehandel og vår tids slaveri, og peke på tiltak for å ivareta menneskers grunnleggende behov.

Demokrati og medborgerskap

I samfunnsfag handler det tvørfaglige temaet demokrati og medborgerskap om at elevene utvikler kunnskaper og ferdigheter for å kunne skape og delta i demokratiske prosesser. Faget skal bidra til at elevene utvikler kunnskap om og innsikt i demokratiske verdier og prinsipper. Elevene skal også få forståelse av framveksten av demokratiske institusjoner i Sápmi/Sábme/Saepmie og hvordan Siida/Sijdda/Sitje har vært og er en måte å organisere seg på demokratisk. Dette gjelder også samers bidrag til internasjonale urfolkssamarbeid og internasjonale avtaler og konvensjoners betydning for demokratisk utvikling. Gjennom arbeid med samfunnsfag skal elevene tenke kritisk, ta ulike perspektiver, håndtere meningsbrytning og vise aktivt medborgerskap. Samfunnsfag skal bidra til at elevene kan delta i og videreutvikle demokratiet og forebygge ekstreme holdninger, ekstreme handlinger og terrorisme. Kunnskap om terrorhandlingen i Norge 22. juli 2011 skal inngå i opplæringen om dette.

Bærekraftig utvikling

I samfunnsfag handler det tvørfaglige temaet bærekraftig utvikling om at elevene forstår sammenhengen mellom de sosiale, økonomiske og miljømessige forholdene ved bærekraft. Samfunnsfaget skal bidra til at elevene forstår at ressursbruken til mennesker har og har hatt konsekvenser lokalt, regionalt og globalt. Kunnskap om sammenhenger mellom natur og samfunn, om hvordan mennesker påvirker klima og miljø, og om hvordan levekår, levesett og demografi henger sammen, bidrar til denne forståelsen. Hvordan natur forstås og forvaltes i Sápmi/Sábme/Saepmie i fortid og nåtid inngår i dette. En bærekraftig utvikling både lokalt, nasjonalt og globalt avhenger av demokratiske rammer, aktive medborgere og solidaritet med nåværende og framtidige generasjoner. I samfunnsfag skal elevene reflektere over og drøfte dilemmaer og spenningsforhold knyttet til de ulike dimensjonene ved bærekraftig utvikling og se at handlinger på både individ- og samfunnsnivå har betydning.

Grunnleggende ferdigheter

Muntlige ferdigheter

Muntlige ferdigheter i samfunnsfag innebærer å kunne lytte til, tolke, formulere og fremme meninger, gi respons og diskutere med andre. Å få tak i andres meninger og stille oppklarende og utdypende spørsmål inngår også. I de muntlige ferdighetene inngår videre det å ta del i muntlig fortellertradisjon for å få innsikt i samiske samfunn og kulturer. Utviklingen av de muntlige ferdighetene går fra å uttrykke egne meninger, ta ordet etter tur og lytte og gi respons til andre, til å ta ulike perspektiver og begrunne argumentasjon i større årsakssammenhenger. Utviklingen innebærer videre i økende grad å fortelle om sammenhenger, drøfte faglige spørsmål og håndtere mer kompleks informasjon og å forstå hvordan ulike uttrykksmåter påvirker budskap og mottaker.

Å kunne skrive

Å kunne skrive i samfunnsfag innebærer å planlegge, utforme og bearbeide tekster som er tilpasset formålet med skrivingen. Det innebærer også å dele, formidle og presentere kunnskap og informasjon skriftlig og å bruke samfunnsfaglige begreper, bygge opp argumentasjon og utforske og problematisere samfunnsfaglige temaer. Videre innebærer det å kunne dokumentere og presentere resultater av samfunnsfaglige undersøkelser skriftlig. Utviklingen av skriveferdigheter i faget går fra å formulere enkle faktasetninger og spørsmål og vise til kilder, til å skrive fagtekster, drøfte problemstillinger og vise til mer komplekse kilder.

Å kunne lese

Å kunne lese i samfunnsfag innebærer å utforske, tolke og reflektere kritisk over ulike historiske, geografiske og samfunnskunnskapelige kilder. Videre innebærer det å finne informasjon og bevisst velge og velge bort ulike kilder. Å lese innebærer å reflektere over hvordan ståsted og perspektiv påvirker ulike kilder, å kjenne igjen argumentasjon og å skille mellom meninger, fakta og påstander. Utviklingen av leseferdigheter i faget går fra å bruke få og tilrettelagte kilder til selv å finne og sammenligne informasjon i et større mangfold av kilder med større kompleksitet.

Å kunne regne

Å kunne regne i samfunnsfag innebærer å kunne innhente, bearbeide, analysere og vurdere tallmateriale og store data i lys av kontekst og for å ta stilling til samfunnsspørsmål. Videre innebærer det å bruke tidslinjer og målestokk til å utforske og presentere historiske og geografiske forhold og se sammenhenger. Å kunne arbeide med problemstillinger knyttet til økonomi og forbruk, og sammenhengen mellom disse, inngår også. Utviklingen av regneferdigheter i faget går fra å tolke konkrete og enkle tabeller og grafiske framstillinger til å kombinere og analysere større datamengder og se endringer over tid.

Digitale ferdigheter

Samfunnsfag har et særlig ansvar for at elevene utvikler digitalt medborgerskap. Digitale ferdigheter i samfunnsfag innebærer å kunne bruke digitale verktøy til å finne, behandle og navigere i digitale kilder, utøve digital kildekritikk og velge ut relevant informasjon. Det handler også om å kunne kommunisere, samarbeide og skape digitale produkter og om å følge regler og

normer for nettbasert kommunikasjon, personvern og opphavsrett. Ferdigheten innebærer også å ivareta informasjons- og datasikkerhet. Utviklingen av digitale ferdigheter går fra å utforske og bruke digitale ressurser, til å søke og velge informasjon selvstendig og til å vise god digital dømmekraft når man velger informasjon, bruker digitale ressurser og kommuniserer digitalt.

Kompetanse mål og vurdering

Kompetanse mål etter 4. trinn

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- utforske og presentere samfunnsfaglige spørsmål, søke etter informasjon i ulike kilder og vurdere hvor nyttig informasjonen er til å belyse spørsmålene
- utforske samisk lokalhistorie, kulturminner og hvordan mennesker levde i den tiden kulturminnene er fra, og sammenligne med hvordan vi lever i dag beskrive kultur- og naturlandskap i Norge og samtale om hvordan geografiske og historiske kilder, inkludert kart og fortellinger, kan gi innsikt i landskap
- samtale om hvorfor det oppstår konflikter i skole- og nærmiljøet, lytte til andres mening og samarbeide med andre om å finne konstruktive løsninger
- presentere menneskerettigheter og rettigheter barn har, og reflektere over hvorfor disse rettighetene finnes
- reflektere over hvorfor samene har urfolksstatus i Norge, og beskrive sentrale trekk ved samisk kultur- og samfunnsliv før og nå, med vekt på eget samfunn
- utforske og gi eksempler på noen sider ved bærekraftig utvikling, inkludert samisk tradisjonell kunnskap
- reflektere over sammenhengen mellom personlig økonomi og forbruk hos den enkelte
- samtale om identitet, mangfold og fellesskap og reflektere over hvordan det kan oppleves ikke å være del av fellesskapet
- samtale om regler og normer for personvern, deling og beskyttelse av informasjon og om hva det vil si å bruke dømmekraft i digital samhandling
- samtale om grenser knyttet til kropp, hva vold og seksuelle overgrep er, og hvor man kan få hjelp hvis man blir utsatt for vold og seksuelle overgrep
- reflektere over hvem som har makt, og hva et demokrati er, og utvikle forslag til hvordan man kan være med på å påvirke beslutninger

- samtale om noen viktige offentlige institusjoner og virksomheter i Norge og Sápmi/Sábme/Saepmie og reflektere over hva de betyr for menneskers liv

Underveisvurdering

Underveisvurderingen skal bidra til å fremme læring og til å utvikle kompetanse i faget. Elevene viser og utvikler kompetanse i samfunnsfag på 3. og 4. trinn når de alene og sammen med andre utforsker og undrer seg over samfunnsfaglige temaer og sammenhenger mellom disse. Elevene viser og utvikler kompetanse når de presenterer og samtaler om samfunnsfaglige spørsmål og reflekterer over hva slags informasjon og kunnskap ulike kilder kan gi om spørsmålene. Elevene viser og utvikler også kompetanse når de tar ulike perspektiver og ser hvordan de selv og andre kan bli påvirket av og påvirke hverandre, samfunnet og naturen. Videre viser og utvikler de kompetanse når de samhandler digitalt og bruker noen regler og normer for personvern og digital samhandling.

Læreren skal legge til rette for elevmedvirkning og stimulere til lærerlyst gjennom at elevene får søke kunnskap på ulike måter, innta ulike perspektiver og reflektere over hvordan kunnskap blir til. Læreren og elevene skal være i dialog om elevenes utvikling i samfunnsfag. Elevene skal få mulighet til å prøve seg fram. Med utgangspunkt i kompetansen elevene viser, skal de få mulighet til å sette ord på hva de opplever at de får til, og hva de får til bedre enn tidligere. Læreren skal gi veiledning om videre læring og tilpasse opplæringen slik at elevene kan bruke veiledningen for å utvikle kompetansen sin i samfunnsfag gjennom nysgjerrighet, kunnskapssøking og arbeid med sammenhenger i faget.

Vielie bëvnesh faageorrestimmien bijre: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>

Opplæringens verdigrunnlag

1. Menneskeverdet
2. Identitet og kulturelt mangfold
3. Kritisk tenking og etisk bevissthet
4. Spakerglede, engasjement og utforskertrang
5. Respekt for naturen og miljøbevissthet
6. Demokrati og medvirkning

Prinsipper for læring, utvikling og danning

1. Sosial læring og utvikling
2. Kompetanse i fagene
3. Grunnleggende ferdigheter
4. Å lære å lære
5. Tverrfaglige temaer:
 - a. Folkehelse og livsmestring
 - b. Demokrati og medborgerskap
 - c. Bærekraftig utvikling

Learoevierhtieraajroen bijre Gaejsie

Gaejsie-learoevierhtieraajrosne dah biehkieh meatan fierhten klaassedaltesasse (1. – 4. klaassedaltese):

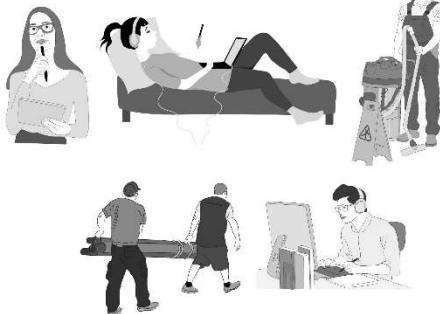
- digitaale teekstegærja (pdf-gærja nedtesne)
- (trygkeme barkoegærja)
- digitaale lohkehtæjjabühkedimmie
- laavenjassh nedtesne (krievieh Flash Reader-programmem, orrestamme sjidtih 2021 html:se)

Lohkehtæjjabühkedimmesne ulmiek, digkiedimmieteemah jih viehkiegyhtjelassh. Bühkedimmesne aaj faaktah gaavnih mah viehkine sjidtih veelélíeremisnie.

Teekstegærjan teemah:

SISVEGE	
Buerie bæteme skuviese vihth	6
Gaajkesh skuvlesne vaedtiedh	8
Gaajkesh edtjeh eejehtimmieh utnedh	10
Tjetlen diedte	12
Hjejmen diedte	13
Learnhken diedte	14
Soptisestimmie klassesne	16
Irhkeme	18
Irhkemesopisse	20
Iktedimmie	24
Fuelhkeh jih beetnagh Fuelhkeh mochtich joekchts ámrödh	26
Tjuetie jaepiej juassah	28
Dan vielie beetnagh mijjen leah, dan vielie ðestebé	29
Mijjiah ðestebé, nuhtjebé jih dan maenigan sleenqlebe?	30
Miss beetnagh nuhtjebé?	32
Reklame gaajhikene lehkesne	34
Vearhtadimmieh baernide jih nietjide	36
Siebrieddhik	38
Naemhrie maatha omhtesen buetketh	39
Guktie raaten gáetessne veesmbe	40
Iktedimmie	42
Meedija jih kommunikasjovne	44
Guktie plæriem dorje?	44
Mij saernie?	46
Plæri-artikkele	47
Lohkjetjaaleg plæresne	48
Gaskeviermien histovrie	49
Guktie gaskevirmesne gaavnedi	50
Jierniem nedtesne nuhtjedh	51
Nedtenjoelkedash	52
Baakoetjelkestimmie	53
Iktedimmie	54
Almetjh veartenisnie	54
Maanaj reaktah	56
Baataraejah	58
Almetjevaantrendimmieh	59
Kultuvre	60
Vaenesovmh	61
Iktedimmie	62
Min veartene Geografje	64
Elmie-otnjegh Kompassa jih GPS	65
Veartene dabolieviermie	67
Eatneme jih biejjie	68
Jává Saepmesne jih Australijsiesne	69
Biejjie iktesth eatnamasse tjuvka	70
Tijjedajvh Kontinenti jih veartenebelieblih	72
Eatneme	74
Vearteneamearoe Atlanteremearoe	76
Indijemearoe	77
Aarjeliengemearoe	78
Noerhejengemearoe	79
Iktedimmie	80
Ronse-altere Bronse-altere ryöhki medtie	82
1000 jaepieh	84
Guktie bronse-alteren jielieji Baektieguvich	86
Kroepth bronse-alтаристie	88
Bronse-aath	90
Dirregh bronseste	91
Iktedimmie	92
Ruevnie-altere Almetjh gaavnichtin guktie ruevtien dorjoejin	94
Klijmajarkelinniieh	96
Sæmich ruevnie-altaristie	98
Ruevnie-alteren bokstaavh	100
Æsistimmie	102
Ruevnie-alteren götie	104
Ruevnie-alteren kropth	106

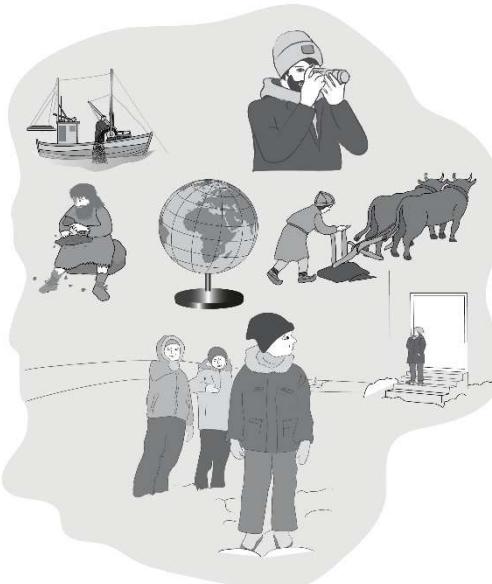
Barkoegærjan teemat:

SISVEGE	
Siebriedahkefaage	
Mij siebriedahkefaage?	5
Skuvlesne	7
Laakh jih noelkedash	10
Manne	17
Veartene Geografje	45
Elmie-otnjegh Eatnemebáðóe	46
Mah barkoeh damth?	20
Tjuetie jaepiej juassah	21
Dov lea astoe stáddedidh	22
Atlas	51
Beetnagh Histovrie	
Fuelhken beetnagh	24
Byrese, eatneme jih beetnagh	26
Reklame jih ðestemedeadtove	28
Bronse-altere Bronse-altere	53
Pryive	58
Ruevnie-altere	61
Pryive	73
Meedija Diplome	
Mij saernie?	30
Tjaelieh lohkjetjadegem	35
	

METODIHKELLES BIELIE

Metodihkeles bielesne raeriestimmieh gaavnh guktie maahtah tæjmojde tjirrehtidh.

Mij siebriedahkefaage?, barkoegærjan s. 4–6

Mov nomme:

Mij siebriedahkefaage?

 Vuartesjh guvviem gärroehbielesne. Tjaelih maam datne tuhtjh vihkeles lieredh siebriedahkefaagesne.

Soptsestallemeteemah:

- man åvteste vihkele siebriedahkefaagem lieredh
- man åvteste vihkele histovrijen bijre lieredh
- guktie sán siebriedahke orreme jis ibie skuvlem åtneme
- maam vienhth siebriedahkefaagesne lierh daan jaepien

 1. Man åvteste edtjebe histovrijen bijre lieredh?

 2. Guktie sán siebriedahke orreme jis ibie skuvlem åtneme?

 3. Maam vienhth datne sijth siebriedahkefaagesne lieredh daan jaepien?

5

Buerie bæteme skuvlese vihth, s. 6, barkoegærjan s. 7

Ulmieh

- Lieredh mij baakjode dïedte sæjhta jiehtedh
- Lieredh mij viehkehte guktie skuvlesne tråjjede

Kapitelen teemah:

- Man åvteste vihkele gaajhkesh dovnesh hijen utnieh skuvlesne?
- Gïen dïedte lea mijjieh skuvlesne tråjjadibie?
- Gaajhkhh maanah veartenisnie åadtjoeh skuvlesne vaedtsedh?
- Gie nænnoestamme datne tjoerh skuvlesne vaedtsedh
- Ööhpehtimmelaaken § 9A soptseste gaajhkesh edtjieghejearsoe jih hijen skuvlebyjresem utnedh
- Mij tjielten dïedte jih mij eejhtegi dïedte jih mij learohki dïedte?
- Mij dov dïedte?

Buerie bæteme skuvlese vihth

Dælie datne 4, klæssesne aalkeme. Daate minngemes jaepie smaaveskvaledaltesisnie. Säemies skuvline vænie learohkh. Jeatjah skuvline gellie learohkh..

Daerne kapitelsnie lierebe:

- * man åvteste skuvlesne vaedtsedh
- * guktie gaajhkesh edtjieghejearsoe jih hijen utnedh
- * dïedti jih reaktaj bijre

Skuvlesne

Guktie dov skuvlen nomme?

Guktie rektovren nomme?

Gieh dov lohkehtæjjah?

Soptsesth dov klaassen bijre jih dov skuvlen bijre

Skuvle mijen barkoesijjie, s. 7, barkoegærjan s. 8

Soptestallemeteemah:

- Magkerh meatanbarkijh mijen skuvlesne?
- Magkeres barkoesijjie hijven maanide? Magkeres barkoesijjie hijven geerve almetjidie?

Skuvle mijen barkoesijjie

Skuvlesne gellie geerve almetjh berkieh, goh rektovre, lohkehtæjjah jih klahkh. Skuvlesne aaj bissijh jih væptie-ålmah berkieh. Sijjie gusnie barka gohtjesävva barkoesijjie.

Skuvle aaj learohki barkoesijjie. Vihkeles skuvle lea hijven barkoesijjie gaajhkesidie. Doh jeanatjommes almetjh skuvlesne vædtsieh goske 19 jaepieh illieh.

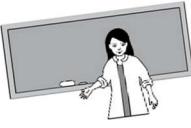
7

 Guvvedh sievem dej bijre mah skuvlesne berkieh.

 Vaestedh gyhtjelasside.

Mannasinie edtja skuvlesne vædtsedh?

Mannasinie gaajhkh maanah veartenisie eah skuvlesne vædtsieh?

Jis edtjh maam joem ðestedh, man ávteste tjoerh moahedh lótkedh, tjaeledh jih ryöknedh?

Gaajhkesh skuvlesne vaedtsieh, s. 8–9 (barkoegærjan s. 8–9)

Soptsestallemeteemah:

- Gie nænnoestamme mijjeh tjoerebe skuvlesne vaedtedh?
- Gaajhkh maanah veartenisnie åadtjoeh skuvlesne vaedtsedh?

Gaajhkesh skuvlesne vaedtsieh

Gaajhkesh Nöörjesne, Sveerjesne jih Säevmesne tjuerih skuvlesne vaedtsedh. Daate lea nænnoestamme laakesne. Gaajhkesh mah dæjnje laantine ärroeh tjuerih laanten laakh fulkedh. Ih mæhtieh nænnoestidh datne sijhth barkedh jallh gâteses ärroh sijjeste skuvlesne vaedtsedh.

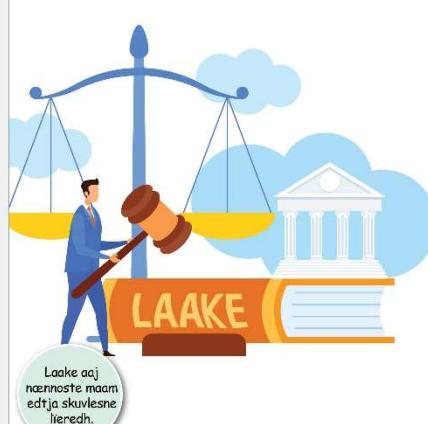

Maanaj lea reakta skuvlesne vaedtsedh. Säemies bieline veartenisnie maanah eah åadtjoeh skuvlesne vaedtsedh.

Dah tjuerih barkedh dan åvteste giefiesvoete desnie.

Maam lierh gosse dov leah dæjtie faagide?

- siebrieddahkfaage	- duetdie
- saemien	- eengelsken giele
- matematikhe	- eatnemefaaqe
	- vitnedimmie
	- musihke

Loake aej
nænnoste maam
edtja skuvlesne
lieredh.

Rektore lea skulen ävtehke jih edtja vuartasjich skule lea hijven barkoesijje lohkehtæjjide, learoehkidie jih gaajhkesidie mah skuvlesne berkieh, jih gaajhkesigujmie hijven skuvlesne.

8

9

Guvvedh sievem dej bijre mah skuvlesne berkieh.

Vaestedh gyktjelasside.

Mannasinie edtja skuvlesne vaedtsedh?

Mannasinie gaajhkh maanah veartenisnie eah skuvlesne vaedtsieh?

Jis edtjh maam joem åestedh, man åvteste tjoerh mæhtedh lohkedh, tjæledh jih ryöknedh?

8

Mah reaktoe jallh bâajtode? Mierhkh kroessine (X).

Reaktoe Bâajtode

Gaajhkh maanah Nöörjesne tjuerih skuvlesne vaedtsedh.

Rektore lea skulen äejvie.

Lohkehtæjja muana maam edtja skuvlesne lieredh.

Gaajhkh maanah veartenisnie eah åadtjoeh skuvlesne vaedtsedh.

Barkoesijjesne tjuara aaj eejehtimmieh ärroh.

Mah faagh dijjieh daan biejjien utnede?

Maam faagide bööremes lyjhkh?

Gaajhkesh edtjieh eejehtimmieh utnedh, s.10–11 (barkoegærjan s. 10)

Gaajhkesh edtjieh eejehtimmieh utnedh

Laakh gäâvnesieh mah soptsestieh guktie mijjeh edtjebi sinistriun vööste årrodh skuvlesne.

Laakh gäâvnesieh mah soptsestieh guktie klaassetjehtjelh edtjieh årrodh guktie lea hijen desnie barkedh. Hijen tjoekhesh, stovlh jih buertieh edtjieh desnie årrodh. Laake aaj soptseste edtja eejehtimmieh årrodh.

Laake soptseste gaajhkesh edtjebi skuvlesne trääjadidh.
§ 9 A-2. Reakta akten jeaesoes jih hijen skuvlebyresasse Gaajhkh leahrokh reaktam akten jeaesoes jih hijen skuvlebyresasse utrieh mij healsoem, murriedimmien jih lieremem eetvje. (Lovedata.no)

10

Njoelkedash ihke datne edtjh hijen utnedh

Fierchten skuvlen leah jijtsh skuvlenjoelkedash. Njoelkedash soptsestieh guktie edtja dov skuvlesne årrodh. Njoelkedash leah däerpies ihke gaajhkesh edtjieh trääjadidh jih jeaesoed.

Njoelkedash eah dan jijnjem jiehtieh maam ih edtjh darjodh, men buereb guktie edtjh däemiedidh guktie gaajhkesh skuvlesne trääjadidh.

- Pryövh däerriesmoerh loetedh dan hijen maahth.
- Gottelih maam mubpih soptsestieh. Aellieh dov voelpem tjöödtjhest.
- Viehkehtidie sinistriun gosse lohkehtaja ja asth.
- Årroeh hijen voelpe eejehtimmie.
- Laake soptseste gaajhkesh edtjebi skuvlesne trääjadidh

11

Soptsestallemeteemah:

- Man åvteste vihkele mijjen leah liegkedimmieh, man åvteste daarpesjibie liegkedidh?
- § 9A:n bijre soptsestidh: <https://www.fug.no/opplaeringslovens-9a.462840.no.html>
- Misse edtjh ussjedidh gosse däerriesmoerem loeth?

Laakh jih njoelkedash

 Guvvedh siievem reaktoe baakose,

Gaajhkh maanah Nöörjesne tjuerih skuvlesne vaedtsedh,

Väaroem vuertedh ... irhkamen,

Skuvlesne tjuara njoelkedasse

Skuvlesne tjuara tjöödtjhestih ...

Gottelih maam mubpih jiehtieh ... eejehtimmie årroeh,

Viehkehtidie jih hijen voelpene årroeh laake,

Barkoeraeffiem vedtedh

 Tjaelih göökte njoelkedash mah dov mielen mietie leah vihkeles dov skuvlesne.

10

Tjielten dïedte jih hiejmen dïedte, s. 12–13 (barkoeg. s. 11)

Tjielten dïedte

Skuvlelaake dutnjen reaktah vadta. Dov lea reakta ööhpeh-timmiem, skuvlegærjah jih tjaelemebuertiem åadtjodh klas-setjehtjelisnie.

Tjielten dïedte dam örnerndh jih hoksedh gaajhkesigumie hijven skuvlesne. Dov lea aaj reakta barkoeraeffiem åadtjodh jih maechtedh ræffesne båetedh skuvlese jih skuvleste. Naakenh dïedtem utniah datne dam åadtjoech. Naakenh dïedtem utniah learohkh gaajhkem åadtjoech misse reaktam utniah.

12

Hiejmen dïedte

Geerve almetjh jih hiejme reaktam utniah dov lea nuckie beap-moe fierhten biejjien, akte sijjie åeredh, jih vaarjoeh, jih dah hoksem dov åvteste utniah.

13

Soptsestallemeteemah:

- Mij dïedte?
- Gieh dïedtem utniah maanah hijven utniah skuvlesne jih gåetesne?
- Gaajhkesh dïedtem utniah joekehtslaakan

Vielie bïevnesh – Ööhpehimmelaake:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>

Gien dïedte daah aath? Guvvedh sievem reaktoe almetjasse.

Maanaj leah beapmoej jih vaarjoe.

Learohke

Skuvle-aatide gorredidh.

rektvre

Viehkiechtich örnegem utniah skuvlen tjehtjelisnie.

lohkehtæjja

eejtegh/æliech

Skuvle akte hijven barkoes-sijjie learoehkidie jih lohkehtæjjide.

Skuvlebarkoem soejkesidh guktur learoesoejkesjem däerede.

11

Learohken dïedte, s. 14–15

Learohken dïedte

Skuvlelaake aaj soptseste dov leah dïedth. Dov lea dïedte reaktoe tiljese bætedh skuvletæjmojde, jis ih leah skiemtjes.

Dov lea reakta dov skuvlegærjah vaarjelidh jih viehkiehtidh örnegem utnedh klaassetjiehtjelisnie jih skuvesne guktie dijjieh tråjjadie.

Byögkeles
sijjieg jih gætieh edtjeh avone jih náhtojne árrodh gaajhkeside. Dan ávtoste dov lea dïedte dejtie sjeakoldh hóölteh.

Datne mæjhtelamme dov leah dïedth jih reaktah aaj dov voengesne?

Vuesiehtimmi gaavtan dov lea reakta nuhtjedh byögkeles sâfoeh, gaarsjelmissavkah, bussem, trigkem jih tåggem, gærjagætiem jih kinovem.

14 15

Soptsestallemeteemah:

- Gien dïedte dov skuvlegærjah leah örnegisnie jih dov hælloe lea sjeakoes?
- Magkerh dïedth dov?

Sïemesvoete, s. 16–17 (barkoegærjan s. 13)

Sïemesvoete

Lohkehtæjja tuhtjie ovvaantoe jih ovsïemesvoete sjædta gel-
lej atti bijre.

Lohkehtæjja buerebe sæjhta daejredh guktie lea siemes år-
rodh. Díhte akten vihkeles njoelkedassen bijre mäjhtajahta:
naemtie guktie datne sijhth mubpieh edtjeh dov vööste år-
rodh, datne edtjh mubpiej vööste ärrodh.

Vuarterjh
guktie lea dov buertien
bijre, guktie dov hællo
lea jih desnie gusnie älko-
vaarjođe gaevnjoeh. Mejtie
sjækoldh desnie?
Gaajhke örnegnisnie
klaassetjehtjie-
lisnie?

Naakenh
vaarjođe
tjuvjiiedih jih
jichtieh dah eah
leah tjæbpie.

Vuarterjh dov
skuvlegaerjide
veelelaakan, guktie datne
dejtie gorredamme? Ussjedh
mejtie mubpie learnoh-
ke sæjhta avone sjidtedh
dejtie gaerjide äadtjodh
mubpien
jæpien?

Naakenh
eah sijjen ath
mubpide
löönh.

Ståâle-
dimmien
njoelkedaşh
eah leah
riektes.

Naakenh
eah mubpide
vuerth.

Naaken
eah tjengkerem
mubpide tjeiktjh jallh
hajkh gosse juelkie-
tjengkerem jallh
basket-tjengkerem
spielieh.

Naakenh
garmeridh jih
jichtieh sijjeh lea
væjkaläpoe mubpijste
skuvlesne, jallh
juelkietjengkerem
tjeiktjedh.

Maam maatäh darjodh guktie lea hij-
ven gærjagåatan bætedh?

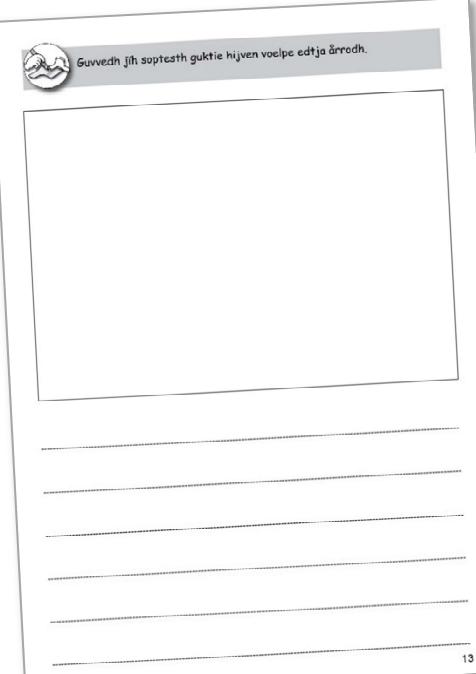
Maam maatäh darjodh ihke dov voen-
ge edtja sjækoldh ärrodh?

16 17

Soptsestallemeteemah:

- Mij ovvaantoe jih mij
ovsïemesvoete? Mij joekehtse?

Guvvedh jih soptesth guktie hijven voelpe edtja ärrodh.

13

Irhkeme, s. 18–21 (barkoegærjan s. 12, 14-15)

Irhkeme

Irhkeme lea gosse naaken gellien œjkien irhkesâva jallh gosse ij åadtjoeh meatan ârroðh. Ij leah luhipie naakenem irhkedh. Numhtie laakesne tjåadtje. Skuvlenjoelkedassine tjåadtje fierhte learhke edtja hijven voelpine ârroðh eejehtimmine.

Ih åadtjoeh mijjine ârroðh!

- Abpe eejehtimmen manne oktegh. Ij guhte gihtjh mejtie sjíhtem meatan ârroðh stâakedidh. Óvgoh ij guhte mannen vuejnich. Ij guhte mannine soptsesth. Iktegisth oktegh tjåadtjoem.

- Doh jeatjah learhkh mov tjohpem jih trâajjam veeltin jih dejtie vöörhkin. Ikth mov trâajjam sleabposne gaav-nim.

• • •

Man åvteste naaken irhkies
Mijjen sisnie
daerbe mijjeh ibie
edtjh naakenem irhkedh.
Læjhkan jeenjesh
irhkemen dâðjroch.
Guktie datne vienith
irhkje ussjede?

18 19

Soptsestallemeteemah:

- Man åvteste naakenh mubpide irhkies?
- Lohkede irhkemesoptsesem (s. 20-21) jih soptsestallede dan bijre

Irhkemesoptse

- Sjeakoeħ jih vöörkhk gærjidel lohkehtæjjha jeahta. Daelie eejehtimmie! Jijnje stujmje sjaedta gosselearohkh gærjide hællojde biejeh. Learohkh joe soejkesjamme maam edtjeh eejehtimmesne darjodh. Manne tjaejjeste sjidtem gosse vuajnam guktie Pelle mov vööste vuajna, ävtelen Lenese mojtete. Aajhpehtis vöålese vuajnam jih prövem jijtjemem ovvädjnoes darjodh. Säemies niejħi joe gaervies jih ektesne olkese vaedtsieh.

- Sjeakoeħ gærjide datne aaj, lohkehtæjjha munnjen jeahta. Jaavoe, sinnem jih soejmetje aalkam klaerieplæjjohkidie buertesne sjeakodh.

Doh jaenatjommesh leah joe olkese vaadtseme jih lohkehtæjjha gellien aejkien munnjen vuartesje. Väälljoe goh dihte aaj szejhta eejehtidh.

- Datne tjoerh aaj olkese stååkedish eejehtimmien. Mov lea oħtie barkoe maam tjoerem darjodh, lohkehtæjjha jeahta jih tjoernejjigħiġtie skarra.

Manne olkese vaadtsam jih damtem guktie tjaejjie tjaabre. Man ävteste iżi guhte mannem vieħkeħħ? Lohkehtæjjha guhkiem munnjen vuartesje jih gihtjie:

- Guktie datnire? Iżi datnire hijven?

Manne maħte seoptsestem, men ussjudem, dihte iżi săn mannem guarkah.

- Jovven, mannix hijven, jaħtam jih baejn goldsaar joekha. Lohkehtæjjha oksem leesie jih manne govlem altesse sħill garvenieh.

Ålkone manne dejtie jaet jaħħi mannide vuartesjem mah stååkedish. Väälljoe goh lustem utrieh gosse föhrkedieħ jih ektes-

ne stååkedish. Iżi guhte mannem vuejnieħ, jih eah mov vööste vuejnieħ. Soejmetje traahpen vöålese vaadtsam, gosse faahketji naaken lopmetjengkerem mov vööste hajka, mov ājjan.

- Haha, govlem naakenh mah föhrkedieħ.

- Bætiegħi, mijjiegħi dam valtebe. Ajve lopmetjengkerem ädredjjan vööste hajkh. Vestieħkodtnej! Dih te galme lopmet sjal-koe jih galika gosse naaken lopmet deadta mov ädredjjan vööste. Manne prövem loevenidh, men dah leah gallesħ. Gosse skuvletsāħha skarra jih dha mannem luuħtieħ, Læjsam vuajnam. Dih te mannijen vuartesje. Dih sān gaajh kien vuajn neme. Väälljoe goh szejħha mannem bæjjżeże vieħkieħtieħ, men jarkoe jih għad-dan varra, klaasset jieħt jien siġġe.

- Maam learohke maħħta darjodh?
- Maam lohkehtæjjha maħħta darjodh?
- Maam Læjsa maħħta darjodh?

Lohkh irhkemesoptsesem teekstegħejjesne. Væstedħi gyħi jekk jidher.

Miċi heannadi?

Maam Læjsa lij byöreme darjodh?

Tjaelieħ baakoħħ mah fäddiesħi:

meatan irhkessava laikess

Irhkeme goħtjesavva gosse naaken gellien aejkien

jallh iżi äadtjoek, ärroð. Iżi leah luuħpie

naakenem irhkied. Numtie nænnoestamme.

Man ävteste vienħħi naaken irhkie? Tjaelieħ jih seoptseħħi.

Maam sijħħi jieħtedħ disse mij irhkie?

Learohkh eah leah iktesth siemes skuvlen eejehtimmine? s. 22–23

Learohkh eah leah iktesth siemes skuvlen eejehtimmine. Akte learohke tÿyre gosse skuvletæjmoe aalka. Lohkehtæjja gihtjie mij lea sjugniehtovveme, mannasinie learohke tÿyre?

22

Dan mænngan dan bijre klaassesne soptsestibie. Mannasinie eah mæhtieh siemes árroð?

Klaaterdimmieh mæhtieh sjütedh gelliej fâantoej gaavtan:

- Gie edtja maam akt voestegh darjodh.
- Gie edtja moenedh jih maam.
- Naaken ij vuertieh goske sov våaroe sjædta.
- Naakenh editjeh iktesth soptsestidh jih gæl{j}odh. Dah eah golteh maam muppieh darjoeħ.
- Naakenh eah orrejh nehkiehtidh jih nahlkelidh jaħħts naaken dan bijre bieljle jih dha birresuvvieh dejnie orrijidh.
- Naaken voestes sijjem raajrosne vaalta jih raajrosne hearaldaħta.

23

Soptsestallemeteemah:

- Man åvteste ovvaantoeħ jijhtieh?

Darjomh:

- Vuartasjidh filmem jih filmen bijre soptsestalledh
- Darjoeħ guvvieraajroem guktie lea jis naaken datnem irhkie

Skuvlesne – iktedimmie, s. 24–25 (barkoegærjan s. 16)

Skuvlesne - iktedimmie

Doh jeanatjommesh skuvlesne vaedtsieh goske 19 jaepieh ilieh. Gaajhkes Nöörjesne, Sveerjesne jih Säevmesne tjuerieh skuvlesne vaedtsedh. Numhtie laakesne tjåadtje jih akte njøelkedasse mij lea faamosne gaajhkesidie. Ih maehieh moenedh datne buerebh barkh jallh leah gäettesne sijjeste skuvlesne vaedtsedh.

Rektovre lea skulen åvtehke jih giehtjede skuvle akte hijven barkoesijje learoehkide, lohkehtæjjide jih gaajhkesidie mah skuvlesne berkiah.

Daah faagh tjoerh skuvlesne liereddh: siebriedahkefaage, saemien, nöörjen, matemathke, duedtie, eengelsken giele, vitnemefaaage jih musihke.

Gellie geerve almetjh skuvlesne berkiah:

- lohkehtæjjah
- klahkh
- skulen åvtehke (rektovre)
- væptie-âlma
- bissije
- healsoesâjhtere

Laake muana guktie edtjh skuvlesne däemiedidh jih guktie dov skuvlebyjrese edtja árrodh. Tjielten lea diedte dam hoksedh.

Hiejmesne geerve almetjh tjuerieh diedtem vaeltedh maanajgujmie hijven.

Fierhtene
skuvlesne
njøelkedash
mejtie tjuara
fulkedh.

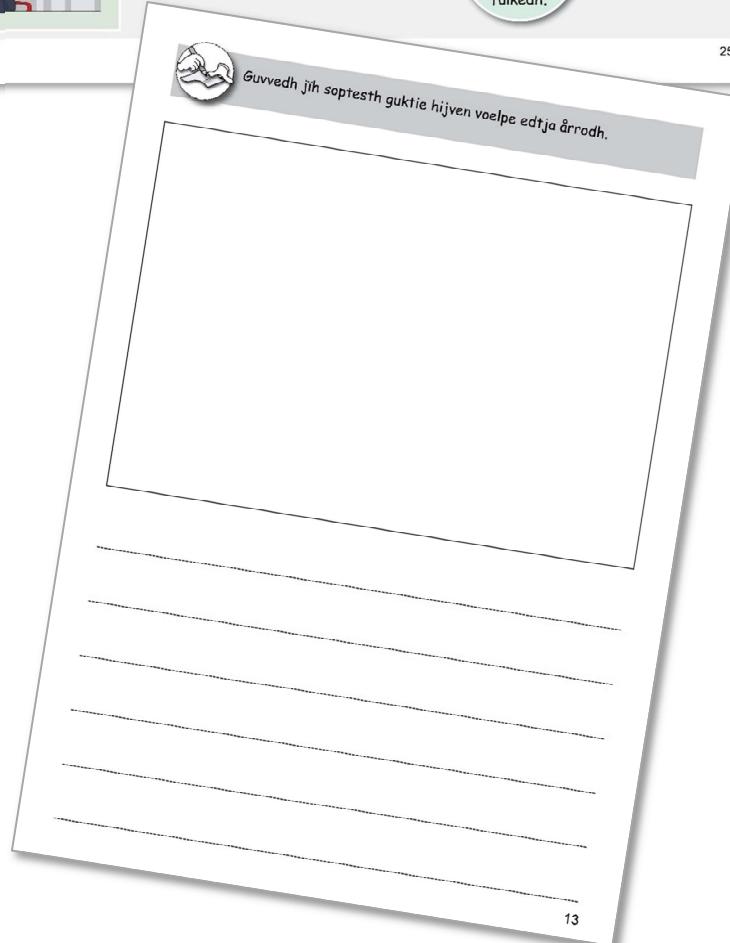
24

25

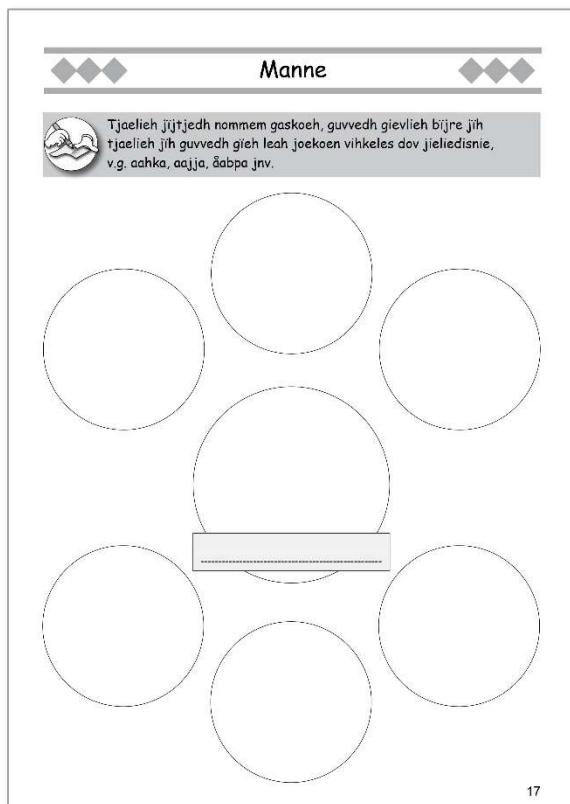

Guvvedh jih soptesth guktie hijven voelpe edtja árrodh.

13

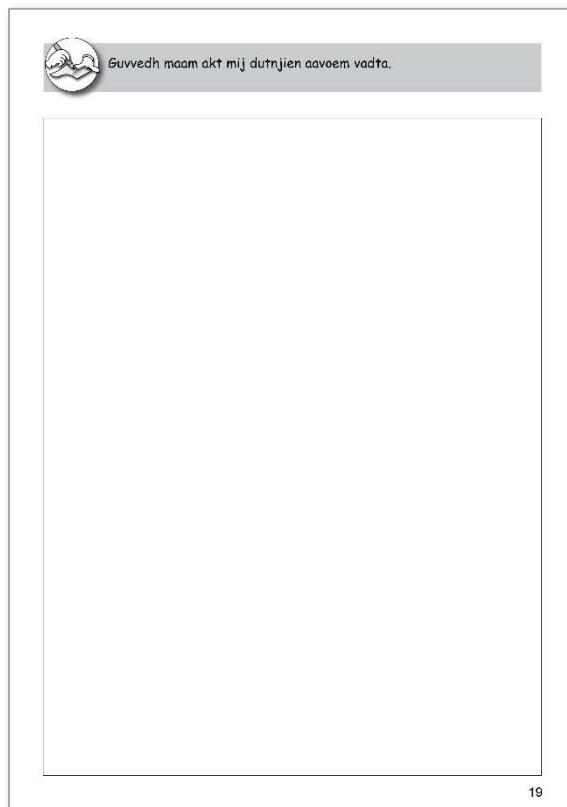

MANNE, barkoegærjan s. 17-19, 22-23

MANNE
Mov nomme
Manne reakadamme
Manne årroem
Manne lyjhkem
Manne aavodem
Manne væjkale
Manne sjíhtem lieredh
Bööremes gærja maam manne lohkeme:
Musihke maam lyjhkem:
.....

18

Dov lea astoe ståkkedidh

 Guvvedh jih tjaelih guktie datne maahatah gäetesne viehkiehtidh jih maam maahatah astoe-aejkien darjodh.

Gäetesne viehkiehtidh	Astoe-aejkien

22

Maam dov skuvlevoelph lyjhkoeh darjodh astoe-aejkien? Tjaelih darjomedie. Klaeredh dan mænngan tjoevtide diagrammesne man gelliejj mietie dov klaassevoelpjiste mah dejtje ovmessie aatide darjoeħ.

Darjomh (v.g. juelkietjengkere, vaarredh, vœjedh, kâarhth spieledh, gitarrrem tjaejehtidh, gærjah lohkedh)

1. 5.
 2. 6.
 3. 7.
 4. 8.

viele

10 tæjmoeħ vâhkooen							
4 tæjmoeħ vâhkooen							
1 tæjmoe vâhkooen							

1 2 3 4 5 6 7 8

 Maam doh jeenjemes leorohkh lyjhkoeh darjodh astoe-aejkien?

.....

23

FUELKIEH JIH BEETNEGH, s. 26–42 (barkoegærjan s. 18-29)

Kapitelen ulmiec:

- Lieredh mísse mijjieh beetnegħ nuhtjebe
- Mij åtnoe jih guktie dīhte siebridahkem baajnehte
- Magkerh veanhtadimmieh leah nïejtide jih baernide

Kapihtelen teemah:

- Joekehts fuelhkieh: Guktie akte fuelhkie maahta årrodh
- Soptsestalledh guktie maanah aarkebjjiem fuelhkesne dååjroeh
- Guktie lij tjuetie jaepiej juassah fuelhkine jih siebriedahkesne
- Guktie lea daelie, jis viertiestibie dejpelinie
- Maam darjobe gosse mijjen vaarjoeħ fer smaave sjidtieħ jih maam båries ståakegaevniejgħejmie darjobe
- Mij reklaame? Digkiedidħ guktie reklaame jih sosijaale vierhkievierhtieħ mijjem baajnehtieħ
- Mij åestemededatove
- Magkerh veanhtadimmieh leah nïejtide jih baernide. Giēh muenieħ magkerh veanhtadimmieh edtja årrodh
- Mij mijjen lihke siebriedahke / voenge
- Maam politihkere dorje siebriedahkesne? Damth naan politihkerem? Maam politihkere muana siebriedahkesne? Mij tjaltestavroe?

Fuelhkieh jih beetnegr s. 26–27 (barkoegærjan s. 20)

Fuelhkieh jih beetnegr

Fuelhkieh maechtiek joekets årrodh

Muvhth maanah tjidtjien jih aehtjien luvnie årroeħ. Muvhth maanah aive tjidtjine jallh aehtjine årroeħ. Muvhth maanah göökte tjidtjien jallh göökte aehtjien utrieh. Muvhth maanah lissie eejtegh jih orre åabpah jih viellh åadtjoeh.

Gellide maanide maadtoeladtjh jih sliekte joekoen vikeles jih stoerre aarvoem utrieh, goh aahkah jih aajjah, gäeskiesh, mudrah, seasah, jijmiek, jiekieh, tjettsieh, jyönh, maakh jih krist-eejtegh.

★ Daennie kapitelisnie lierebe:

- * guktie beetnegr nuhtjibe
- * guktie mijjen åtnoe siebriedahkem jih byresem tsavta
- * niejti jih baerniey veanhtadimmiebijre lierehd, jih guktie dah beetnegr nuhtjib jih misse

- Tjidtjie bussine vualka Saemiedægkan fierhten biejjien, dihte naa guhkiem ryöhkoe, jih iż iktesth gäetide hinnh gosse edtjebe byöpmedidh. Dihte orre geellebe gätesne barka daatovrigujmie, göökte biejjieh vähkoen. Dihte tuhtjie dovne hijen jih näake gätesne barkedh. Dihte beetnegr jih tijjem späärre gosse ij daarpesjh barkose vuelkedh. Dej biejjieh gosse gätesne barka dellie aaj prövöe hinneh bisseedh jih sjeakodh. Säemies aejkien tjuara sov barkoem geervehtidh gosse mijjeh maanah libie äärajamme.

- Aehtjie bovtsgujmie barka jih lea jijnjem bovtsi luvnie. Gosse gätesne dellie daamtaj vuajastahkh dave jih beapmoem jurjeħte. Tjidtjie skuvlesne vaadtsa. Luste aehtjiem viehkieħtieħ gosse im leah skuvlesne. Gosse tjidtjie lea skuvlem geervehtamme åådtje aelkedh skiemtjesåjh-terinie barkedh. Säemies aejkien tjidtjie universiteetenne mænna. Dellie aahka gon aajjah pruvhkieh mijjen luvnie årrodh, jis aehtjie lea bovtsi luvnie.

◆◆◆ Mah barkoeh damth? ◆◆◆

Gie maam darje? Guvvedh sievem barkoen jih tjalkestimmien gaskem.

... krievviem ryōjnesje jih bovtsgujmie
gieħtele.

... reekneħħlāħkojnejne barka aktene
sieħtesne

... beapmoem jurjeħte restauraantesne.

... gaahkoh jih laejpieħ bāħħkesje
nejtje bovresne duka.

... gieħtjede almetjh laakide siebriedah-
kesne fułkieh.

... soejkesje jih däriesmoerh luata gosse
v.g. edtja geajnoħ jih pruvvieg bigħedh.

... learohħk liereħte.

... vaaroeh duaka jih gieħtjede vaaroeh
bovresne għad-nies.

... skiemtje almetjh sujħtie.

... għietieħ guvvede.

... funksjovneha ptoes almetjem vieħħek-
te mij meatan orremi bix-xebha.

20

Tjuetie jaepiej juassah, s. 28–29 (barkoegærjan s. 24–25)

Tjuetie jaepiej juassah

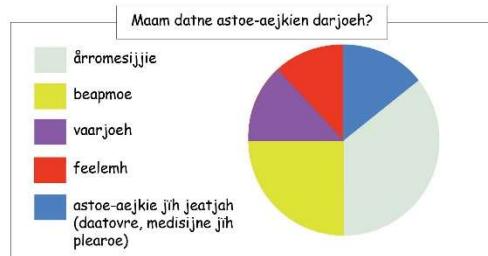
Tjuetie jaepiej juassah doh jeanatjommes almetjh voerine jih krievien liikje ãrroejin. Dah eatnemen liikje barkin. Dellej lij daerpies gelliej almetjigujmie, gosse ij lij maasjinah jih vuajastakk. Maanah aaj barkin.

Gellie maanah

Doh jeanatjommes fuelhkieh gellie maanah utrin. Doh stööremes maanah dejtie unnebe maanah geehtin. Gellie maanah tjoerin gäeteste juhtedh juktej sjovnire jallh triengkine barkedh mubpiej luvnie jallh sijttese.

Astoe stâdkedidh

Daan baelian fuelhkieh eah leah dan stoerre goh dejpeli. Daelie maanah skuvlesne biejj. geje. Doh nööremes leah maanagiertesne. Gellie maanah darjomh utniesh astoe-aejkien, skuvlen mænngan.

Gosse geerve almetjh berkieh dellie beetnegrh dienesjeh. Beetnegrh edtjeh maksoedh maeksedh goh gäetie, beapmoe, astoe-aejkien darjomh, bïjlem jih jeatjah.

Muvhken aejkien geerve sjædta beetnegridie tsibpeldidh gaajhkide maksoide. Jis tsagkesh fer stoerre sjidtieh maahta viehkiem äadtjodh tjielten luvnie.

Dan vielie beetnegrh mijjen leah, dan vielie äestebe

Säemies laantine almetjh mæchtich gellie aath äestedh. Dah mæchtich äestedh jih reebledh stuerereb jih dovrebe gäetieh. Dejtie stoerre gäetide lea daerpies jienebi mööbeligujmie. Dejnie jeanatjommes gäetine elektrihkeles dalketjih jih viehkievhtieh. Mijjeh gellie orre aath äestebe gosse dejtie bovrine gaavnebe. Jeenjesh restaurantesne byöpmiedieh. Gellie fuelhkieh bïjhl utniesh. Säemies fuelhkieh göökté bïjhl utniesh jih göökté skoverh. Maanaj leah gellie stââkegaevniesh jih mobijlettelefavn.

Daelie almetjh mæchtich jienebh aath goh aarebi.

Soptsestallemeteemah:

Fuelhken beetnegrh	
	Divehthick goerese.
	Jaavoe Ijje
Vähkoobeetnegrh äadtjoe?	
Askebeetnegrh äadtjoe?	
Beetnegrh äadtjoe gosse daarpesj?	
Provkhk beetnegrh löönedh?	
Provkhk beetnegrh aarjoehtidh?	
Beetnegrh äadtjoe gosse gätesne viehkehth?	
Provkhk jijtje ästedh/maksedh?	

Misse fuelhken beetnegrh edtjeh ryöhkedh jih magkerh maksoedh edtjeh maksedh? Tjaelieh galme aath.

1. _____

2. _____

3. _____

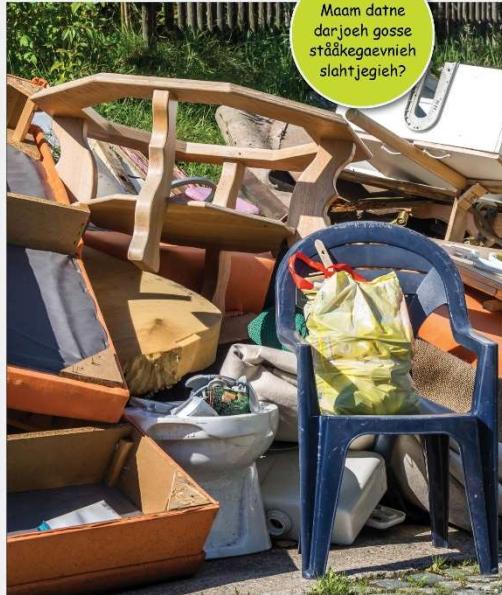
Guktie maada maksedh? Mierhkesjh gievline. Tjaelieh dan mænngan guktie provkhk maksedh.

Manne doej vuckiegugjumie maaksom: _____

- Guktie jielede lij tjuetie jaepiej juassah, jih mísse almetjh beetnegrh nuhtjin?
- Maam maanah ööstin tjuetie jaepiej juassah?
- Mísse mijjeh beetnegrh nuhtjibe?

Mijjieh åestebe, nuhtjebe jih sleengkebe, s. 30–31 (barkoegærjan s. 26)

Mijjieh åestebe, nuhtjebe jih dan mænngan sleengkebe
 Iktesth orre aath båetieh jih mijjieh vienhtebe doh båeries eah leah nähtosevielie. Gellie aath varke slætjegieh. Naakede maam åestebe ij gäaredh dävvodh gænnah, dan ävtste naaken ij mæhtieh, jallibie mijjen naan daeverh mejgumjimie mæhtebe davvodh. Dellie dejtie båeries aatide sleengkebe mejtie aarebi åasteme.

30

Doh minngemes vijteluhkie jaepieh almetje lea vielie raatem sov minngesne laahpeme goh gæssie akt aarebi. Ånnetji ånetji vielie raate jih raate-håajjh stuerebe stuerebe sjidtich. Raate-håajjh stoerre sijjieni vaeltiel eatnamisnie, jih daalh-kesh-aamhth dejstie leakadieh eatnemem sijse.

31

Soptsestallemeteemah:

- Maam båeries aatigujmie darjobe
- Maam aatigujmie darjobe mah arhkenieh
- Maam davvode jih maam sleengkebe

Byjrese, eatneme jih beetnegh

Doan baelen almetjh machtich jienobh aath åestedh goh aarebi.
 Men gellie aath, oaj stådkegaevnich, liebnjete dorjesuvvih moh
 eatnemem dearjudechtih.

Tjnejleb jih guvvedh maam jih guktie mijjieh mæchtebe namhtah
 stådkedich, jih bielelen eatnemem goerpedehteh.

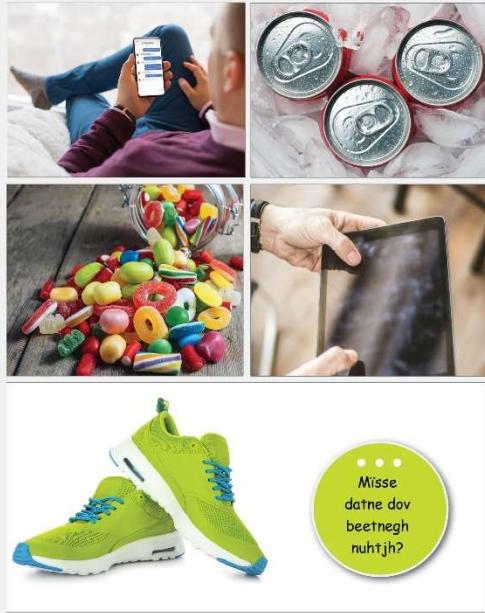
26

Mïsse beetnegrh nuhtjeb?, s. 32–33 (barkoegærjan s. 27)

Mïsse beetnegrh nuhtjeb?

Daan baelen eejtegh doh jeenjemes daeverh ðæstieh mejtie maanah vaajtelieh, juktie maanah edtjeh hijven utnedh gætesne jih astoe-aejkien.

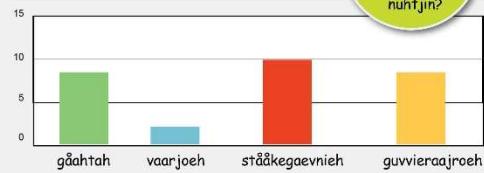
Aaj astoe-aejkien darjomh maehtieh dovres årrodh.

32

Diagrammesne vuajnah mïsse maanah beetnegrh nuhtjeme:

- 8 leorohkh gâahtah ðasteme
- 2 leorohkh vaarjoeħ ðasteme
- 10 leorohkh stâħkegaevnieħ ðasteme
- 8 leorohkh guvvieraajroeh ðasteme

33

Soptsestallemeteemah:

- Mij raath, slaavvoeh jih raatesijjieh
- Mij eatnemem dearjoedahta
- Astoe-aejkien darjomh dovres?

Gihtjh dov voelph mïsse doh jeenjemes beetnegrh nuhtjich. Mierhkh kroessine jih tjaelich mïsse beetnegrh nuhtjich.

Mov voelpen nomme:

Aarjoehtidh	
Njaalkadakh ðestedh	
Stâħkegaevnieħ ðestedh	

Jeatjah (mij?)

27

Reklaame gaajhkene lehkesne, s. 34–35 (barkoegærjan s. 28)

Reklaame gaajhkene lehkesne

Gellie aath mijjem tsevtseh man ávteste maam áestebé:
gaskevirmie, TV, plarieh. Gaajhkene lehkesne reklaame.

Dah mah reklaamem darjoeh sijthieh datne edtjh orre aath áestedh. Niejth jih baernieh daamtaj áestemedeadtovem dåðj-roeh.

Gosse reklaamefilmh vuejnebe jih reklaamem lohkebe jih vuejnebe, delliie daejrebe dihte lea reklaame. Daamtaj reklaame ij leah dan väajnoes. Muvhth sielth äehpies almetjh maeksieh ikhe dah edtjeh dej vaarjoeh jallh jeatjah dorjesh nuhtjedh. Dah sijthieh mijjeh edtjebe dagkerh aath áestehd gosse vuejnebe äehpies almetjh dejtieh nuhtjeh.

34

35

Soptsestallemeteemah:

- Mij reklaame?
- Mij áestemedeadtove?

Reklaame jih áestemedeadtove

Veeljh aktem dejstic aatijsse raedtesne jallh guvvedh jijtse guvviem. Darjoeh jijtjedh reklaamem. Tjaelieh teekstem reklaamese.

28

Veanhtadimmie baernide jih nïejtide, s. 36–37

Veanhtadimmie baernide jih nïejtide

Daamtaj ässjaldahkh ävtelbodti utnebe guktie baernich jih nïejt edtjeh däemiedidh. Guktie mubpieh ussiedieh mijjeh tjærebe däemiedidh, gohtjesåva veanhtadimmie. Muvhrent aekien joekhts veanhtadimmie nïejtide jih baernide. Mah numtje baernich leavadiet jih nïejt skuvlebaroem darjoe?

Nïejt jih baernich joekhts kråähph utnich, men maechtih aaj joekhtsloakan ussiedieh jin däemiedidh.

Man åvteste mijjeh ussiediebue naakede lea baernij aath jih naakede lea nïejti aath?

Guktie daate joekhtse tsavtsa guktie mijjeh libe, jollj guktie mijjeh däemiedibie?

Guktie datne veanhtadimmieh nïejt jih baernich edtjeh örrödh?

Guktie datne jüjtje veanhtadimmieh däejrh?

Joekhtse nïejt jih baernij gasken, jahts jünje lea seamma.

Jeenjesh veanhtadimmieh mijjese utnich:			
Eejtegh	Saarehtaaja	Lohkehtaja	Voelph
datne dov ståd- kegaevneb sjækoh	datne reaktoe- rijjese båtah saarremasse	datne gitem be- jese lirnij gosse edtjeh moan jektedh	datne giemipes voelpe
datne leaksoh- darjoe	dov leah saav- remevaorjoh meaton	dov leah plæjoh- ke jih skubpékke medtan	datne voelpem jåðkkesjh guktie lea
datne almetje- skirkje skuvlesne	datne darjoeh guktie saavr- rætta jaatfa	datne skuvien jih kloassen njoelke dash fullkh	datne leah eer- lege jih riektes voelpe
datne radtjelke- skuvlebarkojne	datne mubpiej- gujmij leaven- josth	datne dov minni- gesne sjækoh	datne hijven- laakan gowie- sadth

36

37

Soptsestallemeteemah:

- Magkerh veanhtadimmieh dov dan åvteste datne nïejte jallh baernie
- Mij akt baernie-aate jallh nïejte-aate
- Datne jïjtje dååjreme naakenh veanhtadimmieh dutnjien utnieh

Siebriedahke s. 38–39

Soptsestallemeteemah:

- Mij siebriedahke, vuartesjh : <https://www.elevkanalen.no/Ebok/10021/1>
- Gieh muenieh tjieltesne?
- Guktie maahta aktem aamhtesem buktedeh tjieltesne?

Siebriedahke

Siebriedahke akte sijje gusnic almetjh örröh jih ektesne jie- lih. Siebriedahknes gøtjeh, gusnie mijjeh örröbe. Maan al- metjh daarpesjeh möh siebriedahknes örröh?

Polithiker næroestieh skuvlh, manaqjerth, jamkelazjih jih jünje jaotjh gövñiesi. Beetnegh gezre almetjistie bætjeh möh skachiem mæksieh.

Toavlene vuajnah maan leardhkh ussje- din. Corte moan edt jætjh mdjñrelh?

Gieh muenieh jih gjieh jedieh mijjeh gojtjeh utnebe moan daarpesjibie mijjeh siebriedahknes?

Mij sjugneħħiha mijjien roatgħumie?

Naemtie maahta aktem aamhtesem buktedeh

Poliħiheri bieq- nox- noxtemm aktar orre stākkesu jid- bigħidh

Dat neti tjetjen kontroversie biekkieh stillinem ödd- tjoħi tħalliż jid- sejkxist jid-

Akkordiż- tju- reñ- naħ- nox- tħix- għussej- ed- jid- örrödh

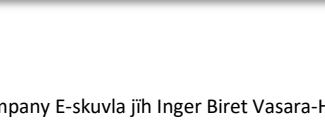
Sāmies maanah ödd- tjoħi soptsestħi guktie biss- jaħbiut tħalliż stākkes- u- jaħbi- byvroe drroħi.

Arkittekti guvniem guvved guktie stākkes- u- jaħbi- dross.

Naakħi tju- reñ- hok- sed- stākkes- u- jaħbi- għix- se- stat- tiegħi lea ja- sħarr.

Tju- reñ- hok- sed- dam- dier- jid- . Veċ- ġaż- tju- reñ- doregħ- dha- maa- daarpesj- . Ma- aħ- bieb- stākkes- u- jaħbi- dross.

Delle maaħ- sal- ieb- dam- dier- jid- . Veċ- ġaż- tju- reñ- doregħ- dha- maa- daarpesj- . Ma- aħ- bieb- stākkes- u- jaħbi- dross.

38

39

Guktie raatem gâetesne veesmebe, s. 40–41

Guktie raatem gâetesne veesmebe

Tjöövkesne
Tjoerebe mielhkieburhtjh jih juvseburhtjh rïhphestidh, skuv-ledh jih gajhesjeman biejejh. Dan mængan dejje mährt-jøbe (vartesjh guvien), jih gellie pliehtje mielhkieburhtjh akiten rasphas mielhkie, jallh juvseburhtjen sijse biejebe. Dam paehpereraatepâssenen sijse rijtebe.

1. Skuvlh 2. Mährtjøeh 3. Sáarhkh 4. Seeth båstede

Datne provhkh mielhkieburhtjh mährtjødh?

Gelline davyne edt ja raath rijtedh jijtsk kontaajneri sijse, jallh pâssessi leah ovmessie klaeriet beapmoe-ratese, paehpierasse, klasese, metallese, plastikhkese jih batferiji-de.

40

41

Soptsestallemeteemah:

- Datne provhkh raath veesmedh gâetesne jih skuvlesne?
- Datne mährtelh gâabph raath haajpanieh?
- Maam maahta orresistie nuhtjedh?

Fuelhkieh jih beetnegr – iktedimmie, s. 42–43

Fuelhkieh jih beetnegr – iktedimmie

Fuelhkieh maektiel jøekelts årrödh mubpjyste. Gellie maanh tjudtjebinie jih achtjebinie ektime årröeh. Gellide maanh maadtoeladzjih jih fuelhkieh wiukles jih stoerre oavem utniel. Doh geerve almetjh berkieh jih beetnegr dñesjiesjh juktie gætien, beapmoejh jih vaarjoej åvtreste mæksedh. 100 jaepiej juassah maanh barjokke viekhiertin gosse almetjh voerine jih krievien lihke årrœjin.

Daan baelier almetjh gellie beetnegr nuhtjeh aath åestetdh mejtie bovrh faelteh. Mijjeħi orre aath jih vaarjoeh åestetdh juktie vienhetebe bæries aath eah leah vielie gaagnine. Dan åvtreste jijnje raate sjedta, mij mijjen waertenem dearijedha.

Reklame mijjem fryejstoe åestetdh. Reklame gaġikene leħ-kesne, viesichtimmeni gauvhut gaskewiemasne, tv-sne, plari-ne, reklamategħlieg dikknej jnv. Niejtide jih baernid jøekelts

veanhtadimmieh. Maħta årrödh mijjeh veanhtadbie dah jøekhtslakar dämmiediħ. Lohkehtejja, eejtiegħ, saavrentejja jih voelph aqj veanhtadimmieh utniex guktie edfjebe dämmiediħ.

Siebriedahke akte sijje gusnie almetjh ektesne årröeh. Politikherh siebriedahkse nænnostieh. Viesichtimmeni gaavha tħejien politikherh skuvien bijre nænnostieh.

42

43

MEEDIJA JÏH KOMMUNIKASJOVNE, s. 44– 55 (barkoegærjan s. 30-42)

Meedija jïh kommunikasjovne

★ Daennie kapihtelisnie lierebe:

- mij saernie lea
- mah stârchts meedijah mah gââvnesieh
- guktie plaerih jih gaskeviermie juhtieh

Guktie plaeriem dorje?

Dihte guhte tjaalegh plaaran tjaala lea journaliste. Muvh-ten aejkien journalisten lea jijnje barkoe jih tjura skodtedh. Gaajhkesârhts saernieh edtjeh plaeresne ârrodt. Guvieveal- tije guvieve valta. Naakenh annonsigjumie berkieh mah edtjeh plaerien sijse. Naakenh plaerien nedtesejroejgumie berkieh mejtie edtje dievhitedh abpe dygnem. Naakenh guvieve jih teeksth plaerien sijse biejeh guktie leah gaervies plaeresne. Gosse gajhke lea gaervies plaerie trygkesâvva. Trygkeriesen maasjinah mah mahte abpe jijjem berkieh guktie almetjh pla- riem âadtjoeh mubpien aereden/biejjen.

44

45

Kapihtelen ulmieh:

- Mij saernie?
- Mah medijh mijnen?
- Guktie plaeriem dorje?
- Guktie gaskeviermie jáhta?

Soptsestallemeteemah:

- Mij redaktöre jih maam dîhte dorje?
- Mij journaliste jih maam dîhte dorje?
- Mah jeatjah barkoeh leah gosse plaerih jih medijh dorje?

<https://no.wikipedia.org/wiki/Avis>

Saernie, plaerie-artihkele jih lohkijetjaalege, s. 46–48 (barkoegærjan s. 32-35)

Soptsestallemeteemah:

- gaavnebe?
- Guktie
saernieredaksjovne
jorkesamme?
- Mij plaerietjaalege
jih mij edtja meatan
årodh –
bijjiebaakoe,
ingresse jih
laejpietaalege

Mij saernie

Learhike sov nedteppnejrige tinhikesje. Dihle edtja saerniem veeljedh jih dom reepekgeline lohkehd muhpide klassesse. Mingemosth aktiem saerniem veelje. Saernie aktien stâðke-sijien bijre soptseste mij edtja bigkesoweedh. Gosse leorhike lea saerniem sov tjølemegarne jaoleme, dihte dam aahkese vuessete. Aahka tuhtje dacte lea hijven saernie. Gosse dihte lij maana delliie ij ij dagkerh tjøspies stâðke-sijieh.

Aahka soptseste guktie ij deppeli: Dihle plaeriec givt poephe-risnie lohkin. Plaerese vøjnun magkeres veareldie sjæti, jih mah tv-programm mahn lin tv'sare. Aarebi lj givt okte tv-konale. Ij ijj klærie-tv, alkvelesne ij givt tjøspies jih veelkes. Árvæne lj oaj luste jih gieltege gosse dædtjoej raadjojem golteldit.

46

Plaerie-artihkele
Gellei saerniech plaerese gaavn. Saerniech soptsestieh mij aadten heannadamme, jih mij lea iedtjije dejte jeonatjom-mesidie.

Bijjiebaalesem bijjetjaalege. Dihle daantaj tjaalasovveme storre jih gisse boktaavigujmie. Dihle edtja lohkijen skre-ejrethidh teekstem lohkehd.

Saemien gäteie-aerpie jáarhka jieledh

Dan mænggan vihkiolmes blevnese båata: ingresse. Dihle ðenehkslaukan soptseste man bijre teekste.

Grundarlauk 2019 Saemienbilek givtta givttaallumprojek-te arrji. Utsás jarpiet Næmisolgius mahn 900 ij givtta saemienbilekken gærttihleam jih registreradumme, jih dæltur lea zaika dan saemien gäteie-aerpim recedh comblauum.

Mingemosth ðeðvietekste båata, gusnje velelaakan tjelkes-te mij sjugnihtovveme. ðeðvietekste viele omhitesen bijre soptseste.

Projekton vlaarome ij bijjiegrovie li mei ðvæste Saemiedijkje rætna ðælettu atla. Góðkei jarpiet meaz-yan Saemiedijkje dan saemien plati-rgestremdmægiprojektem celu ta-venjotuse Bjøkentaksarise jih Klj-um-jih bytteselopmentteinne.

47

Tjæliet bijjiebaakoom mij gøvön sjænta. Tjæliet teekstem givne vidje soptseste dan bijre mij heannadamme.

Bijjiebaakoe backeih loch zamperdahene. Tjæliet backeih reak-toe kornegen mietie guktie doh bijjiebaakoe aejthich plaerie.

artiste ij Orre musikaa esemien musikhkegsahtjemiensie

båata Gaajeværtœe mearoegaadtan

vitni OL:em Nöörjen ljoekjike verkemes

32

Fasite:

Orre musikhkegathjemisnie saemien artiste meatan.

Gaajeværtœe mearoegaadtan båata.

Nöörjen verkemes tjoejkije OL:em vitni.

Darjomh:

- Plaeriem darjodh

Darjoch jütjedh saerniem. Tjæliet teeksth jih guvvedh guvvem. Aaj maahth guvvieh plaeristje bietskedh jih dejtie daesnie liymesjich.

Bijjiebaakoe:	Guvvie	
Aalkoe:		
Árvænetekste:		
Guvvie-		Guvvie
teekste:		

34

Aktivitet:

- Tjaelieh lohkijetjaalegem

Lohkijetjaalege plaeresne

Gaajhkes dovnesh maehtieh lohkijetjaalegem tjaeledh plaeresne. Desnie dov vuajnoem jallh maam akt jeatjah soptsesth maam vienhth mubpieh maehtieh tuhtjedh iedtjije lohkedh. Lohkijetjaalegen aaj bijjetjaalege. Dan mænngan tjoerh tsiehkiem jallh dæriesmoerem buerkiestidh misse iedtjem åtnah. Minngemosth raeriestimmie buktah guktie maahta dæriesmoerem loetedh, jih tjielkesth guktie illedahke sjædta jis dov raeriestimmien mietie dorje.

Naemhtie lohkijetjaalegem tjaalah:

Síjhth aamhtesen bijre tjaeledh maam tuhtjh vihkeles? Daesnie såmies rærerh åadtjoeħ guktie lohkijetjaalegem tjaalah jih mestie almetjh aelkieh aamhtesem digkiedidh.

Bijjetjaalege: Jienebh sovkedahkh skuvlesjaljose

Tjielkesth tsiehkiem: Fer vaenie sovkedahkh skuvlesjaljosne. Muvhien aejkien åådtje abpe eejehtimmien tjåadtjodh vuertedh, jih læjhkan ij åadtjodh sovkedidh.

Tjielkesth dæriesmoerem: Maatha vâhkoom vaesedh åvtelen åådtje sovkedidh jih dellie ovrovne sjædta eejehtimmie gosse ij leah maam akt darjodh.

Tjaelieh raeriestimmie: Mov mielen mietie tjieltz *tjåadtjodh* sovkedahkh åestedh skuvlesjaljose.

Buerkesth illedahkide dov rærreste:

Lustebi sjædta eejehtimmiej jih jienebh åadtjoeħ sovkedidh.

Tjaelieh lohkijetjaalegem akten plaaran.

Bijjiebaakoe:

Maam síjhth jarkelidh?

Guktie tsiehkie daelie?

Guktie maahta dam loetedh?

Guktie sjædta mænngan mijjeh dæriesmoerem loeteme?

Dov nomme / vuelietjaalege:

Gaskeviermien histovrije, guktie gaskeviermesne gaavniedh jih jiermiem nedtesne nuhtjedh, s. 49–51 (barkoegærjan s. 36–37)

Gaskeviermien histovrije

Gaskeviermie akte naa orre aate.
1990-lähkoen siejhme almetjh
ðadtjoejin aelkedi gaskeviermiem
nuhtjedh. Daan baelen machtebe
feelemh dongkedh, aath ðestedh,
filmh jih guvvieh vuartasjdh jih
nuhteligs jih vihkeles bïvnesh
gaavniedh gaskeviermesne.
Machtebe plærieh lohkeht,
voelpigumie soptsestidh jih
musikhem veedtjedh.

Mij akt
aelkede sjidteme
gaskeviermine? Mij akt
geervebe jih dealoes
sjidteme gaskeviermine?

Soptsestallede!

49

Soptsestallemeteemah:

- Mij aelkede sjidteme gaskeviermine?
- Mij geervebe sjidteme gaskeviermine?
- Gaskeviermie hijven?
- Mij näake gaskeviermine?
- Maam maahtah leajhtadidh gaskeviermesne?

Vielie bïvnesh:

- <https://www.reddbarna.no/vaart-arbeid/barn-i-norge/nettvett/materiell-og-aktiviteter/aktiviteter/nettvettregler>
- <https://nettvett.no/nettvettreglene/>
- <https://nettvett.no/redd-barnas-nettvettregler/>

Guktie gaskeviermesne gaavniedh
Gaskeviermesne jïnjem gaavnra jih aelkde ðejje järrelostoe.

Nuhtj
ðelhjek bïvnesh /
leksikovenem
gaskeviermesne.

MAENIDE

Nigka monide
metten vasta
okten verzeten
gåjkos gusnie
taallh, hommoch
jih steerdønh.

Nigka aaj monide
vielkerte gaav-
niedh mij sturebbe
jih unnebe, seam-
ma jih jokkent.

Ditte aaj bok-
stavarinde monide
vurh, vurjesh
sapharste, keste jih lôvle.

Bunnie
jeunesse
bïvnesh
gaavnra?

Skulen
leah svuldhed
nedtesjrode mah
leah jearses jih
gusnie monide
sivegasse leajhtadidh.

Saastan jyllj
slogne?

Tjørr
jordmien
nuhtjedh ollas
geperphøllan
vuelkies.

Gi
bïvnesh
nedtesne
beay?

Machtebe
gaajhkes
leajhtadidh maaam
nedtesne
bïvnesh
gaavnra?

Vuartsjih
gelle nedtesjrode,
noemtje giechtj
datne reaktor
bïvnesh
gaavnra.

50

51

Gaskeviermie

Mah meedjih datne nuhtjeme daan biejjien?

Vuartsjih guvviem. Mij heannede?

Mah gaskeviermiesjrode provhkh nuhtjedh?

36

37

Nedtenjoelkedassh jih baakoetjielkestimmie, s. 52–53 (barkoeg. s. 38–39)

Nedtenjoelkedassh

- Aellieh dov nommem jiehtieh, gusnie árroeh jih mennie skuvlesne datne vaadtsah gosse ammes almetjigujmie tjaalah nedtesne.
- Aellieh baatsemebaakoem naakenidie soptsesth, ij akt dov bööremes voelpese.
- Árroeh väärege magkerh guvveih datne nuhtjh jih aellieh maa dov guvviem ammes almetjide seedth. Maanah vueleen 15 jaepieh tjuerier luhipiem áadtjodh eejtegijstie/ællistje jis edtjeh guvveih olkese biegedh jiitsistie, jeatjah maanijste jallh geerve almetjijstie nedtesne.
- Darjoeħ tjeakoes e-pâaste-adressem maam nuhtjh gosse almetjigujmiz ektnie tjaalah mejtie ih damth.
- Árroeh väärege gosse almetjeh gaavniedh mejgūjmie áh-penamme nedtesne. Vaeltieh iktesth aktem geerve almet-jem meatan misse leajtiedh.
- Soptsesth jih bieljelh akten geerve almetjasse jis maam akt dââjrħi mij lea gâðare jih dealoes nedtesne.
- Mujhtieh lupehts irhkedh jih vesties aath mubpiej bijre tjaaledh gaskevirmesne.
- Ij maeh tieh nedtesne áestedh bielelen luhipiem utnedh eejtegijstie.

Baakoetjielkestimmie

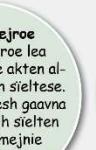
Chattadidh
Gosse sinsintine chattadidhe tjaeleħha gaskevirmien tjiirrh.

Surfadidh
Gosse surfadibie saejroste saejroste minnbe juktie gaavniedh dan maam oħtsedibie.

Għietiesejroe
Għietiesejroe lea dorjesoverne akten almet jasse jallh sieltse. Desnie bienvien gaavnha almet jien jallh sieltien bijre, jih mejniedi dihle għieħtie.

Nedtesejroe
Nedtesejroe lea seammu goħ-ġietiesejroe. Nedtesejroe lea jikkżejjen URL, miex sjaċċa goħ svallh tiesse sajrose.

en@gmail.com

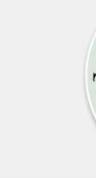
Dov lea e-pâaste-adresse? Datne konteem nedtesejroe dorjeme? Mah geeve utnienommen jih baatsemebaakoem mujteħħed?

minna.larsen@gmail.com

E-pâaste
E-pâaste lea biev-nese maan elektrovne-leħs laakan seedtie d-datoristie akten jeat jah. E-pâasteadressesse iktesth akte snurke-siejpie (@).

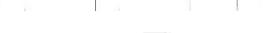
FirRA543Ahka

Utnienomme
Gosse edtjebe akten programmen sijsej t-jaageedh utnienommen ruhtieb maam haħħadnam me. Dellej ibie daapresj hiji reaktuo nomm nuhtjedh.

Soptsestallemeteemah:

- Guktie datne nedtesne dæmedh?
 - Guktie provhkh baahtsemebaakoem nedtesæjjan darjodh?

<p> Tjællich reaktoe baakoð.</p> <p>Almetjh eelkin gaskevirmiemi nuhtjedh lähkoen.</p> <p>Darjøeh maam lea geerve moenedidh.</p> <p>Mujtihc eelkhe nedtesne.</p> <p>Ij geajhke daarpesjh ðrroðti maam mubpich tjællich.</p> <p>... ektedimmien jis bilið jahli maam akt dääðrh datne ih lyjhkh.</p> <p>Jis maam akte isveligke dääðrh, jih soptsesth dam okten ge- erve almetjasse.</p> <p>Symbole @ gohtjesåvva</p>	<p> Díevvirkth kroesbaakoð. Man bijre vrikkeles dægredh gosse leah nedtesne?</p> <p>1. Nomme @ væhtese.</p> <p>2. Viermie daatovrigjift man tjørn gæðare govissestafach, oltsedti jah baðhókeitindi.</p> <p>3. Prieve mið daatovine seetdesáva.</p> <p>4. Tjækkes baakoð mið ënasáva jukti programen jahli dienesji sijse baahstedi gaskevirmesne.</p> <p>5. Akten almetjum jahli sielten biðvnesesæðroe gaskevirmesne</p> <p>6. Seonma goh giættesæðroe.</p> <p>7. Vrikkeles dægredh gosse gas- kevirmiemi nuhtjie. 6. Det samme som hjemmeside.</p>
7.	<p>1. </p> <p>2. </p> <p>3. </p> <p>4. </p> <p>5. </p> <p>6. </p>

Meedija jih kommunikasjovne – iktedimmie, s. 54–55 (barkoegærjan s. 40)

Meedija jih kommunikasjovne – iktedimmie

Díhte guhre tjaalegh plaaran tjaala lea journaliste. Plaerien leah guvieve fierhten biejjien. Guvvievaeltije guvieve vaalda. Naakenh annonsigujmie berkieh. Naakenh nedtesæjroej-gujmie berkieh. Naakenh guvieve jih teeksth plaerien sijse biejjeh naemtje dah leah aktene gaerves plaresne. Trygkriesne maasjinah mah mahte abpe jijjem berkieh guktie almetjh plaerien äadtjoeh mubpien aereden/biejjien.

Saernien bijjebielesne bijjettjaalege. Díhte daamtaj tjaalasovveme stoerre jih gisse bokstaavigujmie. Dan mænngan vihkielomes bievnesse båðta: ingress. Minngemosth veeli teeksth båðta dan bïjre mij sjugniehtoveme: ðejviteekste. Gaajhkesh mæhtieh lohkjetjaalegem plaeride tjaaledh. Dellige dov vuajnoeh tjaalah jih plaerie dam trygkede goh lohkjetjaalege.

Årroeh vââregé nedtesnel

Aellieh soptsesth dov nommem jallh gusnie årroeh ammes almetjidie. Aellieh guvieve jijtsistie olkese biejh nedte-

54

se. Mujtih díhte mejnie datne tjaalah maahta aath tjaaledh jih jiehtedh mah eah leah saatnan. Soptsesth jih bieljelh akten geerve almetjasse jis maam akt dââjrh mij dat-nem balta. Jis edtjh naakenem gaavnesjih mejnie lea tjaaleme, tjoerh aktem geerve almetjem meatan valetdh. Gaskeviermie akte naa orra aate. 1990-lâhkoen alkoeisnie gaajkhk almetjh nuepiem äadtjoejin gaskeviermiem nuhtjedh.

Gaskeviermesne jijnh nuhteligs bievlesh gaavna, men aaj bievlesh gaavna mah eah leah saatnan. Naaken maahta slogans-tidh jih aath hæhtadidh. Tjoerh lieredh datne ih mæhtieh gaajhkide bievnesidie leajhtadidh mejtie gaskeviermesne gaavn, joekoen gosse skuvlelaavenjash tjaalah. Vuartesjh jieniebinie nedtesæjroejne, naemtje giehtjh mejtie reaktoe bievlesh gaavneme.

Åahpenh nedtenjoelkedassigujmiel

55

 Maam leam liereme? Guvvedh jih tjaelieh.

29

Almetjh veartenisnie, s. 56–57 (barkoegærjan s. 41)

Almetjh veartenisnie

Gellie joekhts almetjh veartenisnie

Daesnie kapithelisnie fierbe:

- * mijjen leah gellie joekhts kultuvr jih man ðvteste almetjh jeartjoh laantide juhtieh
- * maanakonvensjovnem damtedh

Maanaj reaktah
Maante gaajkh laanth veartenisnie leah lihtsegh Ektiedamme Nasjovnine, mij leah ðeniedamme EN. EN-laanth ræftien jih riektesvoeten ðvteste veartenisnie eksnes berkih. EN:n störemes kontovre lea New Yorkesne, USA.

Ij leah aelhikie njoelkedaash tjaeledh mah veartenen gaajh-kide maanide sjiehtieh. Mijjeh joekhts aath lyhkebe jih joekhtslækjan ussjudibile deijnje ovmesse veartenesbeline. Doh jeandatjømmes laanth leah vueltjadaleme, sijjeh edtjeh njoelkassedisse maanakonvensjovnes fulkedh.

Maanaj böremes
Gaajkhk njoelkedaash maanakonvensjovnes leah aath mejetie geerve almetjh tjuerih ussjudidh ðvtelein maam akt mue-nieh mah leah maanaj bjøre. Almetjh mah dov tjieltesne mue-nieh tjuerih aaj dam darjodh.

Maanakonvensjovne
Daesni naan aath mah leah meatan maanakonvensjovnesne:

- Maana lea almetje mij lea vuelelen 18 jaepieh
- Maana lea reakta ståkkedidh, liegkediidh jih astoe-aejkiem utnedh
- Gaajkhk maanah reaktam utnich vaarjelimmien ðadtjodh sierredimmien vööste
- Geerve almetjh edtjeh darjodh dam mij lea böremes maanese
- Eejhtegi lea reakta maanah bihkedidh maam vuejrieh daerpies
- Gaajkhk maanah reaktam utnich akten jieliedasse jih bætijen aajkan
- Gaajkhk maanah reaktam utnich jütsh identiteetese

56

57

Vielie bïevnesh:

- <https://www.reddbarna.no/skole>
- <http://folk.uio.no/hadil/Samiske-barn-nor.pdf>
- <https://barneombudet.no/dine-rettigheter/barnekonvensjonen/>

Maanakonvensjovne

Daesnie sõemies reaktah gaajkhk maanah utnich. Guvvedh guvviem naakenidie dæjstje reaktijste.

Maanaj lea reakta nommem ðadtjodh.
 Maanaj lea reakta skuvlesne vaedtsedh.
 Maanaj lea reakta liegkediidh, ståkkedidh jih astoe aejkiem utnedh.
 Maanaj lea reakta jiehteh maam vienhtieh.
 Maanaj lea reakta vaarjelimmien ðadtjodh sierredimmien vööste.

41

Baataræjjah, s. 58–59 (barkoegærjan s. 42)

Baataræjjah

Gosse lij
dåaroe Nöörjesne
1940-1945 gellie daa-
roeh tjøerin Sveerjese jih
jeatjah laantide baata-
ridh. Doh jeanatjommesh
båstede Nöörjesse
bootin gosse dåaroe
lij nähkeme.

Gellene lehkesne veartenisnie dåaroe, jih jeenjesh tjuerieh baataridh dehtie laanteste gusnie árroeh. Naakenh dejstie Nöörjese bætih juktie asylen bijre syökedi. Mearan vuer-
tiemirin leuhpiem dåttjodh Nöörjesne árrohd, dah asyje-
dåastovesijjesne árroeh jeatjah baataræjjajgujmie ektnie.
Daamtaj aktem guhkies jih geerve feelejem átneme ávtelen
Nöörjese böötin.

58

Almetjebaanterdimmeh

1800-låhkoen minngiegjetjesne jeenjesh Noerhtelaantijsje
jih Europeste vöölkinn Amerikese. Jeenjesh dohkoë vöölkinn
giefiesvoesteste. Dah lin govleme Amerikesne lij namhtah jáar-
ta, jih desnie hijen baalhkan barkoen ávteste áadtjoeji.

Jeenjesh vöölkinn dan ávteste dah eah lin siemes guktie Nöör-
je stuvrelgi jih dan ávteste dej iij lij luhpie jaehkedh disse
misje sijhtin. Almetjh mah akten jeatjah laantese vöölkinn,
emigraanth gohtjesovvin.

59

Soptsestallemeteemah:

- Mannasinie naakenh tjuerieh baataridh
- Gåabph almetjh baatarieh

Gaavnh baakoje daabloeivermesne.

sijsevaanterdæjja	kultvre	hijab
juhtedh	laante	tjeahpoe
gièle	beapmoeslaajh	vuekieh

h	u	l	p	j	n	í	s	k	l	h	i	j	a	b	n	ø
k	u	l	t	u	v	r	e	m	a	í	s	s	v	d	s	d
h	e	b	v	h	i	t	j	e	a	h	p	o	e	ö	t	o
e	g	r	h	t	k	t	u	p	n	i	i	n	g	i	æ	h
s	í	j	s	e	v	a	a	n	t	e	r	d	æ	j	j	a
p	e	i	k	d	i	e	v	u	e	k	i	e	h	d	n	j
m	l	k	s	h	v	h	e	r	s	h	l	k	f	a	s	n
t	e	a	m	n	v	u	t	r	r	p	a	h	ö	d	e	n
e	i	r	ö	b	e	a	p	m	o	e	s	l	a	a	j	h

Vielie bïevnesh:

<https://www.ssb.no/befolking/artikler-og-publikasjoner/flyktninger-i-norge>

42

Kultuvre s. 60–61 (barkoegærjan s. 43)

Kultuvre

Kultuvre lea guktie mijjieg ektesne jielebe. Kultuvre maaht a tjeahpoe, giele, muslikhe, rjoelkedash sierehdakesne jih jeatjah ðarrooh. Seamma kulturresne daamtaj seamma vuajnoe disse mij lea reaktoe jih bâajhtode, jih guktie eatja aath loetedh. Fierhte kultvre aaj jorkese.

Gosse libie almetjigujmie ektrine jeatjah kulturrijste dellie lierebe dej kultuvenn bïjre. Dellige mijjen ussjedinsvukieh jorkese. Luste jeatjah vuiekieh lierehd, vuesichtimmen gaavtan beapmoevukieh, vaarjoevukieh jih jeatjah gielh lierehd.

Muvhtine maehteba sinsitniem miste quarkedh jih ovsimese sjidredh gosse libie sinsitniem quarkoeh. Dan åvteste vihkeles mijjieg mubpiej kultuvenn jââhkesjibie jih guktie dah jielich.

Beapmoe
aaj
kultvre.

Europen beapmoe

Latinamerikanen beapmoe

Amerikanen beapmoe

Vaanesovmh

Hedtih jih joekehtsh

Jeenjesh tuhtjieg rovnege jis ...

- ...naakenh
lijnen dëjjien
nelnie utrich
(hijab).
- ...naakenh
krâhpem jih
ârdeðejam
mâaladih.
- ...naakenh
tjöftsiigujmie
byópmiedien.
- ...naan
bâðries almetjh
voeresegdetesne
ârroeh jih eah
gætesne
fuelhkine.
- Datne maam
joem darjoech
maam mubpiej
tuhtjieg
rovnege?

Mijjieg joekehts

Soptsestallemeteemah:

- Mij kultuvre
- Man åvteste mijjen
vaanesovmh/åvtelh-aarvoeh

Kultuvre

Guvvedh jih tjaelieh:
 1. Maam tuhtjieg hiven Saepmesne?
 2. Datne jeatjah laantine minneme? 3. Maam tuhtjieg hiven desnie?
 4. Gusnie sijhth minnedh jih mannasinie?

Almetjh veartenisnie - iktedimmie, s. 62–63 (barkoegærjan s. 44)

Almetjh veartenisnie - iktedimmie

Maanj reaktaah

Veartenisnie gusnie riektesvoete desnie gaajhki maanjgumie hijen. Dan åvteste EN njoelkedash naennoestamme mah edtjeh faanosne årrach gaajhkode manride abpe veartenisnie. Njoelkedash gohtjesuvvieh EN:n maanakonvensjovne.

Baataraejjah

Gellene lehkesne veartenisnie dâara jih jeenjesh tjuerieh deh tie laanteste baataridh gusnie årroech. Naakenh dejstie Nöörjese bætietih jih asyjen bïjre syköeh.

1800-lâhkoen minnigiegjetjesne jeenjesh Nöörjeste jih Europeste juhtin Amerikese. Jeenjesh gieffesvoesteste vóólkun, dan åvteste lin govleme dah meehtin namhtah jáartam jih hijen baalhkam barkoen åvteste åadtjodh desnie.

62

Kultuvre

Kultuvre lea guktie mijjeh ektesne, jielebe. Kultuvre maahta tjeahpoe, giele, musihe, njoelkedash siebriedahkesne jih ja-tjah årröd. Almetjh seamma kultuvrereste daamtaj seamma mielem utrieh disse mij lea reakta jih mij lea bâajtode, jih guktie edtja aath loetedh. Fierhte kultvre aaj jorkese.

Vaanesovmh

Mijjeh libie joekchts. Jeenjesh maechieh tuhtjedh rovnege jis naakenh hijabem nuhtjeh, krâckpem jih åâredæjjam mââladieh, naan bæries almetjh voeresegåtesne årroech jih eah götesne fueltkien luvnie, jih jis naakenh pænnajgumie byöpmiedieh.

63

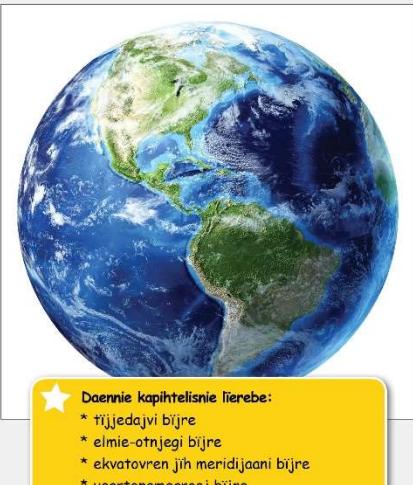
Maam leah liereme? Guvvedh jih tjaelleh.

MIJJEN VEARTENE s. 64–65 (barkoegærjan s. 45)

Mijjen veartene

Geografje

Geografjesne bievnesigumie barkebe mejtie äadtjeme dotkemen tjirrh guktie jih man åvteste mijjen veartene väâjnoe goh dorje. Almetjh iktesth veartenen geografjem tsavtseme, v.g. geajnoebigkemen tjirrh, jallh jarkelidh jeanoe edtja aktien jeatjah haaran galkeh goh aalkoelisnie dorjeme. Säemies aejkien mahta eatnemem biejestdh jih säemies aejkien bueriedidh.

- Daennie kapihtelisnie lierebe:
 - * tijjedajvi bijre
 - * elmie-otnjegi bijre
 - * ekvatorven jih meridjaani bijre
 - * veartenemearoj bijre

64

Elmie-otnjegh

Gosse kaarheter vuartesje jih edtja geajnoem gaavnedh dellie hijven elmie-otnjegidie daejredh. Viehkine elmie-otnjegijstie maahta soptsestidh gusnie mij akt lea. Njieljie elmie-otnjegh.

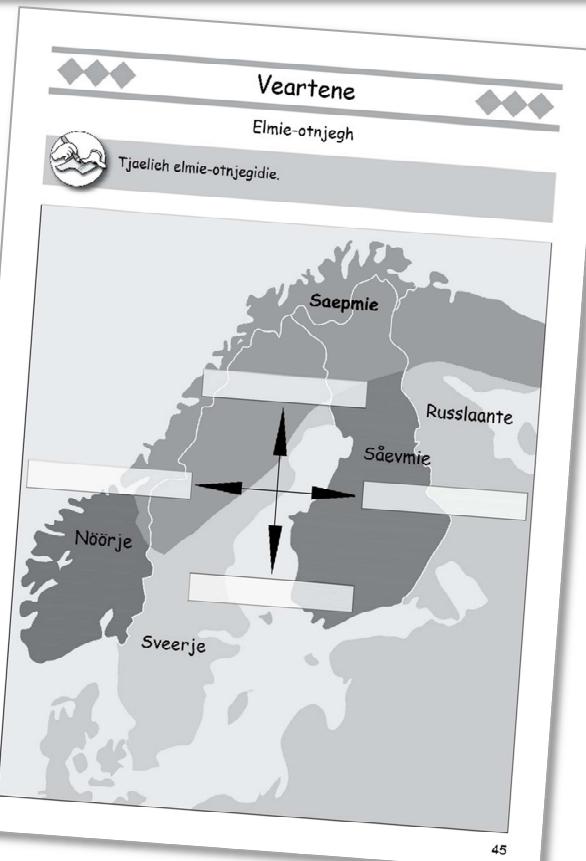
Noerhtelaanth

65

Soptsestallemeteemah:

- Mij geografje?
- Elmie-otnjegidie maahtah?

45

Kompassse jih GPS, s. 66–67 (barkoegærjan s. 46)

Kompassse jih GPS

Kompassse vuesehte gusnie doh ovmessie elmie-otnjegh leah. Daate hijven miehtjesne, gosse edtjebe akten saejjan gaavniedh. Mahta gievliem jarkedh kompassesne, guktie dihle elmie-otnjegidie reaktoe sijjesne vuesehte. Kompassen njoele lea magneete mij járra. Dihte rööpses bielie njoeleste iktegith noerhese vuesehte, saaht guktie datne kompassem jarkoeh.

66

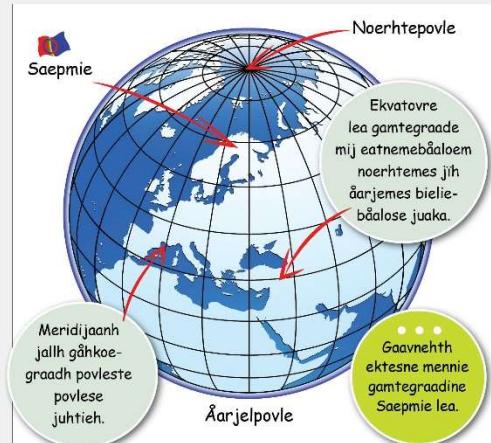
Veartenen dabloeviermie

Ekvatorve lea gamtegraade

Machtebe ussjedidh aktem gievliem veartenen bijre, mij noerhete povlen jih åarjelpovlen gaskem jáhta. Daate gievliie gohtjesävva ekvatovre. Ekvatovren baalte, ekvatovren noerhete- jih åarjelbilesne, jeatjah linjah juhtieb veartenebåaloen bijre. Dah gohtjesuvvieb gamtegraad.

Meridijaanh leah gähkoegraad

Linjah aaj noerhete povlen jih åarjelpovlen gaskem juhtieb. Dah gohtjesuvvieb meridijaanh jallh gähkoegraad. Nullegraaden meridijaane Greenwichen tñirrh jáhta mij lea Stoerre-Britannien ñejviestaaresne, London.

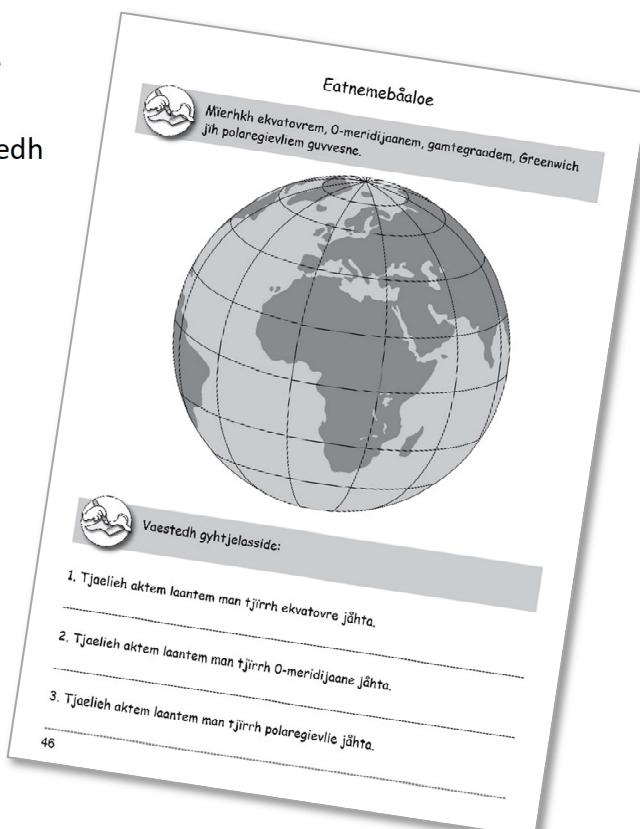
67

Soptsestallemeteemah:

- Mij kompassse, jih maam kompassine dorje
- Mij GPS jih gåessie hijven dam nuhtjedh
- Mij ekvatore jih gamtegraade
- Gusnie noerhete povle jih åarjelpovle
- Datne baakoide meridijaane eller gähkoegraade govleme

Darjome:

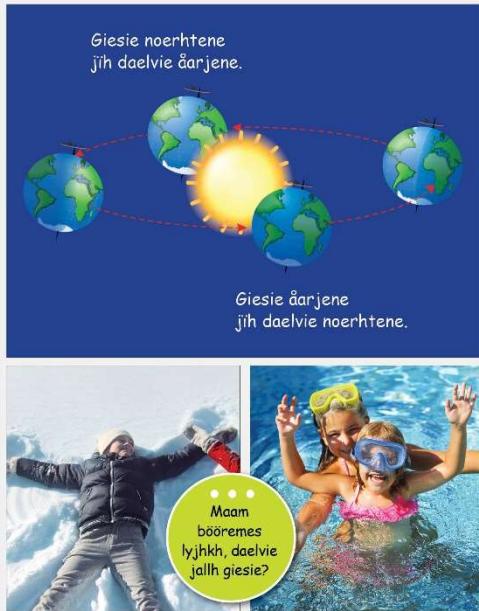
- haarjanidh kompassem nuhtjedh: gusnie noerhete, åarjel, jillie jih luvlie desnie gusnie datne leah
- man elmie-otnjegen vööste daah sijjieg gosse aalkoesijjie lea dijen skuvle: (lihkemes) bovre, bensijnestasjovne, gärhkoe

Eatneme jih biejjie s. 68–69 (barkoegærjan s. 49)

Eatneme jih biejjie

Eatnemebâlœe aktem jaepiem biejjen bijre nuhtjie. Eatnemebâlœe lajtode gællesje gosse sov baanan bijre jáhta, guvvesne vuajnah. Dan gaavtan mijjen leah joekheks jaepieboelkh eatnemebâlœsne dejnie göökte bieliebâlœjne.

68

Jävle Saepmesne jih Australijesne

Ekvatorve eatnemebâlœem gööktine bieline juaka, noerhtene jih ãarjege bieliebâlœe. Saepmie lea guhkene noerhtene jih gosse eatnemebâlœen noertego bieliebâlœe lea biejjen luhtrie jarkeme, dellie jemhkeldje jih tjåëtskeme daesnie. Jävli, goeven, Saepmie lea guhkemes biejjest. Dellie baahkemes Australijesne, mij lea ekvatorven ãarjelbielesne. Goeven Australije biejjen lihkemes.

69

Soptestallemeteemah:

- Man guhkiem eatneme daarpesje biejjen bijre vaedtsedh?
- Man åvtete såemies aejkien giesie jih såemies aejkien daelvie?
- Man åvteste ij gäessie gih biejjie luajhtedh Saepmien noerhtelisnie?

Guvvedh sievem reaktoe sijjesne guvvesne.

Afrika
Amerika
Asje
Europa
Atlante
Indijemearoe
Noerhtepovle

Mennie gamtegraadesne Romsa/Tromso?

Mej laanti tjirrh 70 gamtegraade jáhta?

Däredch aktem gamtegraadem jih vuartesjh mej laanti tjirrh dihte jáhta.

49

Biejjie iktesth eatnamasse tjuavka, s. 70–71 (barkoegærjan s. 47-48)

Biejjie iktesth eatnamasse tjuavka

Eatneme iktesth járra. Dennie bielesne gāabph biejjie guaka, lea biejjie. Dennie bielesne gāabph biejjie ij tjoevkh, lea jijje.

Dan ãvteste ij leah aerede, biejjie, iehkede jih jijje seamma tijjen abpe veartenisnie.

Pryövh läamme-
laompine jemhikelisnie
globusin vooste tjoekvedh.
Delle vuajnh dñite oikte bie-
lie globusistia saejhta
jemhikelisnie árrodh
jih mupbie bielle
tjoekesisnie.

Tijjedajvh

Eatneme lea juakasovveme 24 tijjedajvine. Eatneme 24 tæjmoeh nuhtjie jijtse bijre járrreh. Daan tijjen aerede, biejjie, iehkede jih jijje eatnamisnie.

Man gellie
tijjedajvh
USA? Ne?

Soptsestallemeteemah:

- Man åvteste muvhten aejkien jijje jih muvhten aejkien biejjie?
 - Man gellie tüjjedajvh?

Darjome:

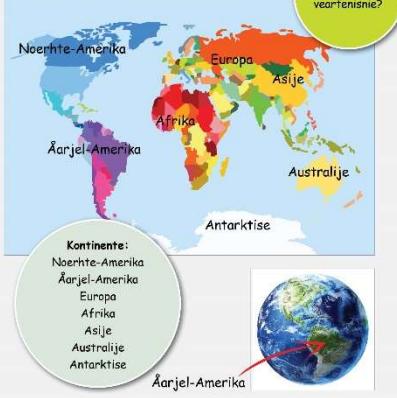
- Vaeltieh globusem meatan klaassetjietjielasse, guktie learohkh maehtieh dam riektesisnie vuejnedh.
 - Daroje haarjanimmiem sæjrosne 70.

Kontinente jih veartenebielieh, s. 72–73 (barkoegærjan s. 50–51)

Kontinente jih veartenebielieh

Kontinente akte stoerre iktemierien eatnemedajve, jih maam veartenemearoe sierrede: Eurasije, Noerhte-Amerika, Áarjel-Amerika, Australije jih Antarktise.

Eatneme aaj veartenebieline juakasâvva. Naan veartenebielieh lea seamma goh kontinentus, vuesiehtimmen gaavthan Afrika jih Antarktise.

Kontinente:
Noerhte-Amerika
Áarjel-Amerika
Europa
Afrika
Asia
Australia
Antarktise

Veartenebielieh:
Afrika
Noerhte-Amerika
Áarjel-Amerika
Eurasije
Osianije

72

Eurasijen kontinente vuestelen juakasâvva göökte veartenebieline: Europa jih Asia.

Australje badth kontinente, men ij akte veartenebielie. Díh-te lea veartenebielesne mij gohtjesâvva Osianije.

Eurasije (Europa jih Asia)

Veartenebielieh:
Afrika
Noerhte-Amerika
Áarjel-Amerika
Eurasije
Osianije

Eurasije (Europa jih Asia)

73

Soptsestallemeteemah:

- Man gellie kontinenth
- Man gellie veartenebielieh

Eatneme jih veartenemearoeh s. 74–75

Eatneme

Eatneme jorkese
Dovne eatnemefaamöeh jih almetje eatnemem jarkelieh. Naan jarkelimmieh soejmetje jih mubpiëch varke sjugniehtuvvieh. Eatnemefaamöeh goh biegke jih ebrie, gierkieh jih væriem nirkieh. Jeanoeh deavah jih jeanoeeraedtih byöpmiedieh. Jienge mearosne, mearoestraejmiejh jih baaroeh gruvsem jih saëdtem foëresjieh. Jarkelimmieh eatnamisnie mahta dan soejmetje sjugniehtovvedh guktie ij gåaredh dam vuejnédh dan guhkien akte almetje jeala.

Almetje
jijtje aj
jarkelimmieh
eatnamisnie
dorje.

Mah sâarhts
jarkelimmieh
eatnamisnie
dov dajvesne
orreme?

Gruvagiehte-
limmie dov
dajvesne?

Jeanoeh jih
tjaetsie daamtaj
jeanoebalide
napkoh.

74

Soptsestallemeteemah:

- Mah sâarhts jarkelimmieh eatnamisnie dov dajvesne orreme

- Mij stööremes veartenemearoe jih gusnie dîhte

Veartenemearoe

Suajasmearoe
Suajasmearoe lea Amerikan, Oseanijen jih Asijen gaskesne. Suajasmearoe lea stööremes dejstie vijte veartenemearojeSTE. Dîhte vijriesâbpoe goh Atlantere jih Indijemearoe tjåanghkan.

Portugalen
meareeniere Fernão de
Magalhães mearose nommem
"Suajasmearoe" vedti gosse
mearen bijjelen sigli
golme vânkjone
gâlikoen 1520.

Suajasmearosne
veartenen giengles-
âbpoe krogke, Maria-
ner-krogke. Dîte vielie
goh 11000 meterh
giengele.

8,848 m
Marianer-krogke

10,911 m
Marianer-krogke

Noerhte-
Amerika

Australije

75

Atlanteremearoe jih Indijemearoe, s. 76–77

Atlanteremearoe

Atlanteremearoe lea Amerikan, Eurasien jih Afrikan gaske-sne. Atlanteremearoe lea veartenen mubpie vijriesåbpoe ve-artenemearoe. Doerske Atlanteremearosne jeala.

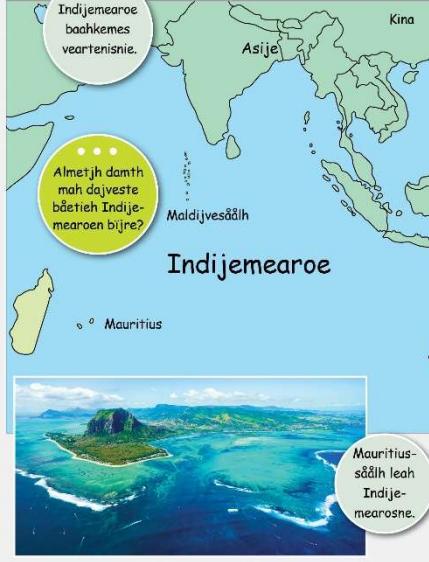
Mej veartene-bielie gaskesne Atlantere-mearoe?

Doerske jieliemassem vadta almetjide mah Atlanteren bïrre ñrooch.

76

Indijemearoe

Indijemearoe Afrikam, Eurasijem jih Osianijem juaka. Indi-jemearoe lea góalmde stööremes veartenemearoe dejstie vijhte veartenemearojsste.

Indijemearoe baðkemes veartenisne.

Almetjih damthi mah dajveste bætich Indije-mearoen bïrre?

Mauritius

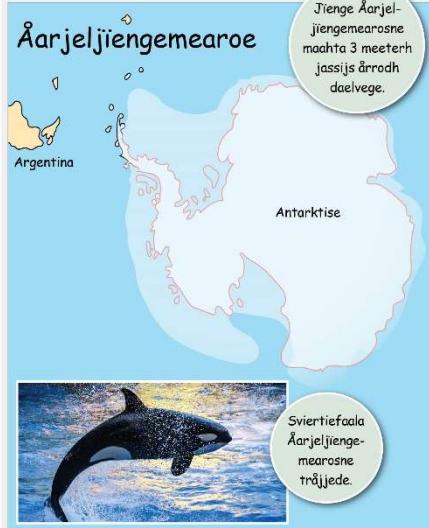
Mauritius-säähleah Indije-mearosne.

77

Åarjeljiengemearoe jih Noerhetejiengemearoe s. 78–79

Åarjeljiengemearoe

Åarjeljiengemearoe lea Antarktisen bïrre. Dihte mubpie un-nemes mearoe dejstie vijhte veartenemearojsste. Åarjeljiengemearoe lea nommem äadtjeme dan gaavtan dennie mearoe-dajvesne dan sijnje jiengen jih jïengevaarieh. Daelvege sto-re bielie mearoste jiengen nueslesne.

Jiengen Åarjeljiengemearosne modtha 3 meeterh jassisj ñroodh daelvege.

Sværtifaala Åarjeljiengemearosne trøjede.

78

Noerhetejiengemearoe

Noerhetejiengemearoe lea unnes veartenemearoe. Dihte lea Noerhetejepolen bïrre. Stoerre bielieh Noerhetejiengemearos-te lea jiengen nueslesne. Ij leah eathneme jiengen nueslesne, aje tjaetsie. Maatha tjaetsiennuesne vihntsine jiengen nueslesne vujedh.

Kanada

Russlaante

Noerhetejepole

Kalaallit Nunaat

Polarjiengen ij gæssie gih orrejh stræjmne jih biegkine svitjedh. Dan övtste iktest, jiengen gaavna mij mearosne gabpelde.

79

Mijjen veartene – iktedimmie s. 80–81 (barkoegærjan s. 52)

Mijjen veartene – iktedimmie

Elmie-otnjegh

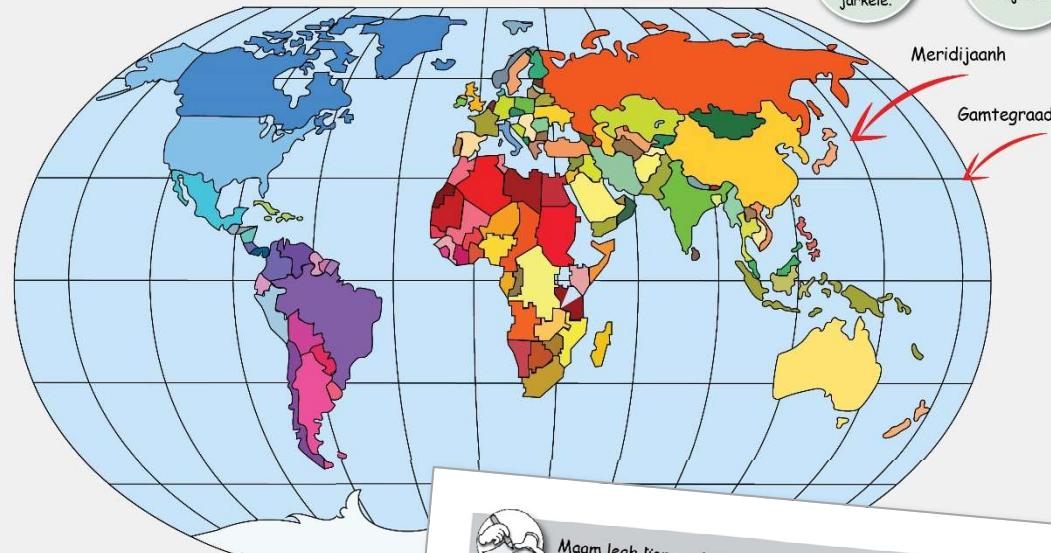
Kaarhte lea siejhmemes guvviedamme guktie noerhte lea bijjene, ãarjel lea vuelnie, luvie lea ðelkiesblesne jih jillie lea gär-roehblesne kaarthesne.

Gâhkoegraadh (meridijaanh) jih gamtegraadh daabloevierniem darjoeħ abpe veartenen bijjelen. Gaskoħ eatnemeħħa losne ekvatovre. Dihte aaj gamtegraade (meridijaane).

Veartenemearoħ kontinentide juekieh. Veartenemearoħ leah Sujasmearoe, Atlantere, Indijemearoe, ãarjeljienġe-mearoe jih Noerħtejiengemearoe.

Eatneme-faamoħ ħeatnem ġarkle.

Eatneme lea juakasovveme 24 tijje-dajvina.

80

 Maam leah liereme? Guvvedh jih tjaelieh.

52

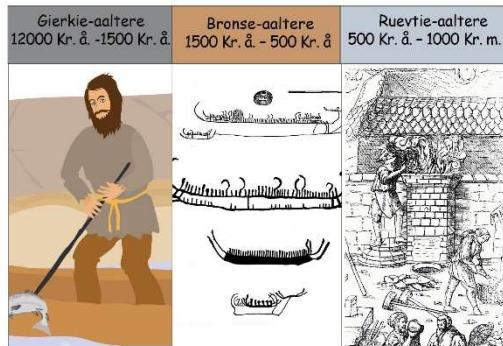
Bronse-aaltere, s. 82–83 (barkoegærjan s. 53)

Bronse-aaltere

Daennie kapihelsnie lierebe:
* jieleden bijre bronse-aalteren

Bronse-aaltere eelki medtie 3800 jaepieji juassah Noerhtelaantine, jih ryöhki medtie 1000 jaepieji (1800 Kr. å. – 500 Kr. å.) Bronse-aaltere eelki gosse almetjh gaavnehtin guktie meehti bronsem darjodh. Bronse dorjesåvva gosse ditnien jih kåahperem pleentie. Ibie dan jijnjem siebriedahken bijre daejrieh bronse-aalteren.

Bronse lij dihre voestes metalle maam almetje eelkin ahkedi daamtajäbpoe nuhtjedh. Destie dovne vaeknieh jih barkoedir-regh darjoejin. Bronse lij naa dovres. Dan ávteste jeenjesh annje vaeknieh jih dirregh gierkeste jih moereste darjoejin. Bronse-aaltere ryöhki stoerretjuetie jaepieji Noerhtelaantine.

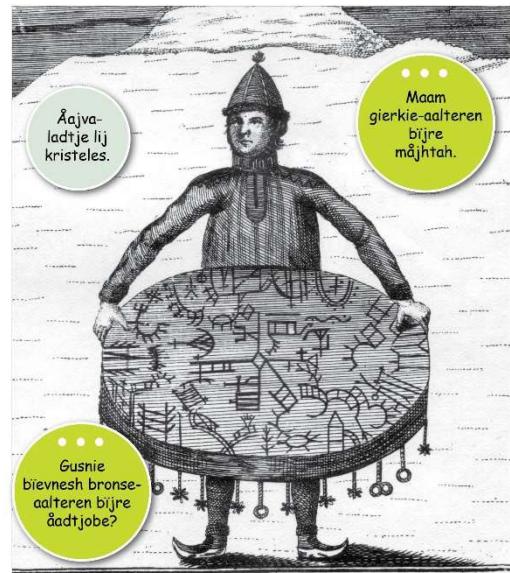

82

Gellie stoerretjuetie jaepieh, gierkie-aalteren, almetjh Saempnesi jih Nöörjesne jiellemassem átneme vijremistie jih göolemistie.

Gierkie-aalteren mænnan almetjh eelkin bronsem nuhtjedh. Tijjeboelhke gohtjesåvva bronse-aaltere.

Men mijjeh vienhtebi akte áajvaladtje mij akten stuerebe dajven bijjelen reeri. Fierhte gætie bearkoem, gerniem jih gueliem áajvaladtjese vedti.

83

Ulmie:

- jieleden bijre lieredh bronse-aalteren

Soptsestallemeteemah:

- Gæssie bronse-aaltere jih man guhkiem ryöhki
- Mij bronse, kåahpere jih ditnie
- Aalkoelisnie vaeknieh jih dirregh moereste jih gierkeste darjoeji. Mænnan eelki dejtie bronseste darjodh. Guktie bronse lij akte jeatjah iebne?

Bronse-aaltere

Vaestedh gyhtjelasside.

1. Man ávteste tiijje gierkie-aaltere mænnan gohtjesåvva bronse-aaltere?

2. Man guhkiem bronse-aaltere ryöhki Noerhtelaantine?

3. Guktie mæchtebi daejredh maam daejrebe bronse-aalteren bijre?

4. Man ávteste almetjh vaeknieh jih dirregh gierkeste darjoejin jaltsi lin bronsem vuoptiestamme?

5. Mestie bronse dorjesovveme?

53

Guktie bronse-aalteren jieliji? s. 84–85 (barkoegærjan s. 54)

Guktie bronse-aalteren jielieji

6000 jaepiej juassah almetjh jáartaburrine eelkin Åarjel-Nöörjesne. Jeenjesh eelkin gætienkreekh utnedh jih åakerisnie see-jedh. Bijnjelen stoerretjuetie jaepieh veesi ávtelen jáartaburrie sjejhme sjidti Nöörjesne. Jáartaburrieh sislaantesne árroejin, voenegaedtje mietie. Jíjnje barkoe jih stoerre tehpeme jis akte sírve sualgi, jallh jis naaken gernien nille trööri.

Gosse almetjh jáartaburrine eelkin, tjoerin aktere vihties sijjesne árrodh. Dah eelkin plovjem nuhtjedh juktie jáartam mudtsedh. Vuaksam nuhtjin juktie plovjem giesedh.

Jáartaburrieh ektesne árroejin voenine, raaktan goh gierkie-aalteren. Gætieh lin stuereb jih dej lin jienebh tjehtjeli. Gætieh lin aaj guhkebe. Dellie idtji fievsiem utnich annje. Kreekh lin álko-ne abpe jaepiem jih almetjh tjoerin dejtje ryøjnesjih.

84

Bronse-aalteren hierkieh meatan veelti Nöörjese. Aalkoelisnie hierkine rijri, men ánneti jih ánneti jih eelki dejtje barkose nuhtjedh.

Vírijh sjejhmemes mearoegaedtesne árroejin, gusnie meehtin dovne vijredh jih göoledh.

Bronse-aalteren almetjh hierin loejkiem álloste gurredd jih vaaresem veevedh.

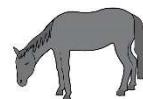
85

Soptsestallemeteemah:

- Gåessie jáartaburrine eelki Åarje-Nöörjesne jih guktie jieleded jorkesi dellie
- Guktie almetjh dellie jieliejin jih magkerh gætieh utnin Åarjel-Nöörjesne
- Gåessie hierkieh Nöörjese foeresji
- Gusnie bivtjih árroejin
- Guktie bronse-aaltere lij Saepmesne

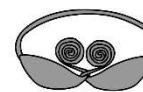
Soptsest guvviej bijre.

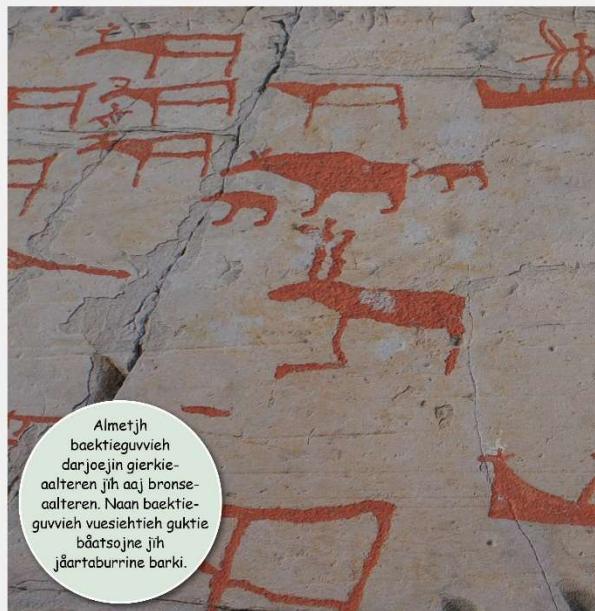

54

Baektieguvvieh, s. 86–87 (barkoegærjan s. 55)

Baektieguvvieh

Bronse-alteren almetjh idtjeh mæhtieh tjaeledh, men meehtin guvvieh darjodh. Besteles flæntaegierkiegijmie guvvieh darjoejin baektine. Guvvieh kreekh jih åtnoedaeverh vuesiehtin, vuesiehtimmen gaavhvan vinktsh, aksjoe jih bovtse, jih såemies aejkien aaj almetjh. Mijjieh guvvide gâhtjobe baektieguvvieh.

86

Baektieguvvieh
mæhtieh ektaidim-
miem utnedh tjeako-
es dijride. Almetjh
lin mahteme hijven
vijremelahkoem åad-
tjodh guvviejujmie.

Maam
guvvieh
soptsestieh?

Almetjh
baektieguvvieh
darjoejin gierkie-
aalteren jih aaj bronse-
aalteren. Naan baektie-
guvvieh vuesiehtieh guktie
bâatsojne jih
jåartaburriine barki.

87

Soptsestallemeeteemah:

- Gusnie dov voengesne baektieguvvieh
gååvnesieh

Laavenjostoe jeatjah faagigujmie:

- Kopijeerh figuvrh baektieguvvijste jih nuhtjh dejtie möönsterinie tyjjine.

Gaavn baakoje.

BRONSE	KÅÄHPERE	VUAKSA
KROEPTE	ÅLLOE	HIERKIE
DITNIE	RÆJHKOES	GUHKIESGÅETIE
PLOVJE		

B	A	L	V	B	K	Å	A	H	P	E	R	Ö	U	M	S
R	U	B	M	İ	V	K	E	K	R	V	U	A	K	S	A
O	R	V	C	N	Å	D	Å	H	Å	M	S	N	R	I	E
N	T	K	S	D	L	N	N	G	M	H	M	P	K	Æ	R
S	Æ	R	Æ	Ö	L	E	E	O	P	H	O	K	K	E	N
E	A	O	T	F	O	T	T	F	D	I	T	N	I	E	S
B	T	E	E	Å	E	U	C	İ	G	E	U	V	S	J	H
Z	V	P	Å	K	T	A	Å	D	U	R	Ö	O	I	K	E
U	I	T	J	P	L	O	V	J	E	K	A	H	U	I	E
D	A	E	S	İ	Æ	B	D	E	F	I	N	P	M	I	S
A	G	U	H	K	I	E	S	G	Å	E	T	I	E	T	O

55

Kroepth brонse-aaltaristie, s. 88–90 (barkoegærjan s. 56)

Kroepth brонse-aaltaristie

Ålmah meechtin svieriem, aksjoem jallh pleoroech meatan dadtjodn.

Nöörjesne sâemies stoorre kroepth brонse-aaltaristie. Kropte ij akte stoorre gierkie jih jårtahâajje. Ajve akte almetje juvelagi akten kroepthen sjise.

Brонse-aaltraren almetjh jielidassee jaemeden mænngan jeelkhn. Dan ðvæste deitje tjædepene vaarjodé gaarveh-
rin deitje jaames almetjdie jih deitje moeregæstoe sjise
bieji. Gæstoer sjise ðæverh bieji meftie usjedi dihle jaames
sjifti daarpesjdh mubpene jielidasnie. Gjinh bronsevarjoeh
meatan dadtjoejin, vuesiehimmin gaavthorn gieteværjoh jih
tjeapohkeværjoh.

88

Stoerrehâajjh

Almetjh seamma fuellkesté juvelgin seamma sæjjan voenøn díkolen. Gæstoen nille gierkieh jih jåartam bieji, guktie ráðjish jallh stoorre jårtahâajje sjidt. Dogkerh kroepth gohtjusuvich stoerrehâajjh. Lea stoerrehâajjh gaavneme gallene lehkesne Åorjel-Nöörjesne jih Åorjel-Sverjeerne.

Giefies almetjh idtjin juvelgh gæstoer sjise, jih idtjin naan ðæverh meatan dadtjoh kroepthen sjise. Dætje almetjdie akten oelhikie kroepth kroekti voenøn díkolen. Dan ðvæste ij leah dan jjinjem gaavneme dej minngesne.

89

Soptsestallemeteemah:

- Orre vuekie, orre heannadimmie, almetjh juvledh, gæstoe moereste
- Mah aath kroepthen sjise bieji, mannasinie (vadtesh, dovres vaarjoeh, gierte-jih tjeapohkekleebjegh, mejtie dihle jaames sjifti daarpesjdh mubpene jielidasnie)
- Maam brонse-aalteren almetje vienhti heannadi jaemeden mænngan

(jielede jaemeden mænngan)

- Gierkiehâajjem darjodh
- Giefies almetjh gæstoem jallh kropelevadtesh åadtjoejin (ijje)

Dirregħ bronseste s. 91 (barkoegærjan s. 57)

Dirregħ bronseste

Gosse dirregħ bronseste darjoejin, dellie dejtie foermiñ darjoejin. Dellie dam sjalkeme metallem foermen sijse gurki jih gosse dihte lij jaðaskeme dellie foermem destie veelti. Naemtie aksjoen-aavtjoem, njoelh jih værjoeħ darjoejin.

Bronse-aath
Nöörjesne ij leah dan gellie bronse-aath gaavneme. Nöörjesne gaskem jeatjah bronse-aaksjoeħ gaavneme. Bronse lij dovres jih tjoeri dam jeatjah aati vöste lättnodh, vuesiehtimmien gaavtan duelljiej vöoste.

91

90

Nöörjesne ij leah dan gellie bronse-aath gaavneme. Nöörjesne gaskem jeatjah bronse-aaksjoeħ gaavneme. Bronse lij dovres jih tjoeri dam jeatjah aati vöste lättnodh, vuesiehtimmien gaavtan duelljiej vöoste.

Aaj aktem sārħts instrumeentem gaavneme bronseste. Dah leah dagke ātna-sorvevem don baelien religijovnesne.

Arkeologħ leah værjoeħ, værjoeħ, vaeknien jih barkoedirregħ gaavneme.

Soptsestallemeteemah:

- Magkerh dirregħ darjoeji (vuesiehtimmien gaavtan aaksjoe, njoelh jih kleebjegħ)
- Lij aelhkie bronsem skåäffedh (dovres)

Guvvedh jih tjaelieħ.		
Mis se sirvenallōem nuh-tji bronse-alteren?	Maam ēlmaħ meatan āadtjoejin kroepen sijse?	Mij baektieguvvie?
—————	—————	—————
Maam nyjsen jeatħha meatan āadtjoejin kroepen sijse?	Man āvtteste tiġi jeboel-hekk goħ jesävva bronse-altere?	Maħ kreekh/għadien-kreekh Nöörjese böötin bronse-alteren?
—————	—————	—————

56

Bronse-aaltere – iktedimmie jih pröye, s. 92–93 (barkoegærjan s. 58–59)

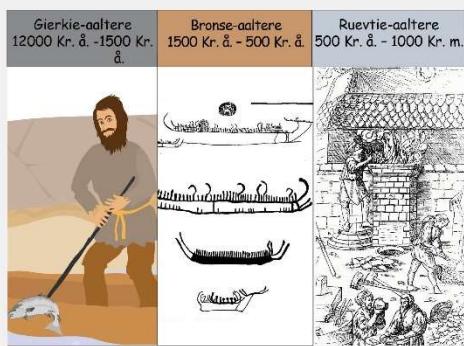
Bronse-aaltere – iktedimmie

Bronse-aaltere eelki medtie 3800 jaepiej juassah jih ryöhki bijjelen 1000 jaepieh (1800 Kr. å. – 500 Kr. å.). Tijjeboelhke gohtjesåvva bronse-aaltere dan ávteste dellie sjéjhe sjidti bronsemetallem darjodh. Bronse áadtje gosse ditnien jih kåähperem pleentie.

Bronse lij voestes metallide sjalkaij jih dam foermi sjíse gurki, jih mij oaksjoe-aavtjoeh, njoelh jih værjoeħi, men bronse lij dovres.

Bronse dorjesovi gosse metallide sjalkaij jih dam foermi sjíse gurki, jih mij oaksjoe-aavtjoeh, njoelh jih værjoeħi, sjidti. Gosse metallide lij jöökeme foermem destie veelti.

Säemies stoerre kroepth bronse-aaltaristie Nöörjese. Dah leah stoerre ráajsh jallh jártahåajjh. Ajve akte almetje

92

juvelgi akten kroepthen sjíse. Almetje dovres aath meatan áadtjoeji. Gujnh værjoeħi jih najpetjh meatan áadtjoejin. Ál-mah vaeknieħ meatan áadtjoejin. Ajve ræjhkoes almetjh mah naemhtie juvelgin.

Bronse-aalteren hierkieħ meatan veelti Nöörjese. Aalkoelisnie hierkine rijri, men ánnetji ánnetji eelki dejtie barkose nuhtjedh. Bronse-aalteren lieri laejkem álloste gurreħ jih vaaresem veevedh. Bronse-aalteren almetjh guhkiesgħetnejne ārroejin. Almetjh aktene bielesne ārroejin jih għoġien kreekk mubpene bielesne.

Bronse-aalteren almetjh idtjin maektieh tjaeledh, men guvvieħ darjoejin. Besteles flinhtegierkeste guvvieħ darjoejin baekti-ne. Guvvieħ vuesiettin kreekh jih daeरverh mejtie aarkebiejjien nuhtji, vuesichtimmien gaavtan vinħtsh, oaksjoeħi jih bovħi, jih säemies aejkien aaj almetjh.

93

Mij lij voestegħ? Tjaelieħi ã (ávtelen) jallh m (mænġan).

Pryöve

1. Mah metalli pleentesuvvieħ juktie bronsem darjodh?

- ditnie jih kåähpere
- ditnie jih silpe
- ditnie jih ruevtie

2. Għażżejjie bronse-aaltere lij?

- 1000 Kr.å. – 100 Kr.å.
- 500 Kr.å. – 800 Kr.m.
- 1800 Kr.å. – 500 Kr.å.

3. Magherha għoġien almetjh ārroejin bronse-aalteren?

- guhkiesgħetnejne
- jallegħgħetnejne
- moeregħgħetnejne

4. Man ávtesta tijjeboelhke gohtjesåvva bronse-aaltere?

- Gieħi almetjh eelkin bronsem nuhtjedh.
- Almetjh bronsem eatnamisnie gaavni.
- Almetjh gaavneħtin gukti edtjin bronse-aath darjodh.

5. Mij daate?

- instrumeente bronse-aaltaristie
- feegremdaevere bronse-aaltaristie
- plovje bronse-aaltaristie

Maam leah tiereme? Guvvedh jih tjaelieħi.

58

59

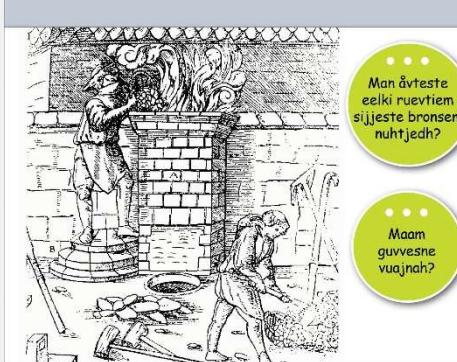
57

Ruevtie-aaltere, s. 94–95 (barkoegærjan s. 64–65)

Ruevtie-aaltere

 Daennie kapihtelisnie tierebe:
* ruevtie-aalteren bijre

Almetjh gaavnehtin guktie ruevtiem darjoejin
 Ruevtie-aaltere eelki medtie 500 jaepieh Kristusen åvtelen jih orriji medtie 1000 jaepieh Kristusen mænngan. Almetjh gaavnehtin guktie ruevtiem darjoejin jih lierin vaeknem jih dirregh destie darjodh, dan åvteste nomme ruevtie-aaltere. Ruevtie-aaltere orriji gosse vikinge-aejkje eelki. Delle almetjh lierin vinhtsh darjodh maasterinie jih sigline. Daej vinhtsigumie meehthin siglehd laantide miehtjelisnie juktie vaaroeh ådestedh jih doekedh.

94

Man åvteste
eelki ruevtiem
sijjeste bronsem
nuhtjedh?

Maam
guvvesne
vuajnah?

Guktie ruevtiem gaavni jih darjoeji
 Bronse lij metalle orreme orremetje ræjhkoes almetjdie, jih numhtie lij aaj ruevtine aalkoelsnis. Nöörjesne lieri ruevtiemaalmem pluevistje darjodh. Lij jijnje ruevtie pluevine jih lij aelhkie gaavnedh dan åvteste pluevietjaetsie lij räppsehke. Varke gellie almetjh meehtin nähinem äadtjodh destie. Gaajh-kine noerhelaantine jijnje ruevtiemaalme. Mijjen dajvide smirrh jeatjah laantijste böötin jih almetjh lerehtin maalmem gaavnedn jih gietedidh.

Tjuara ruevtiemaalmem tjärke baahkedidh juktie ruevtiem destie äadtjodh. Almetjh stoerre sjalkemevuebnieh bigkin gusnie ruevtiemaalmem baahkedin goske nähakebe aamhth ol-ke se galkin, jih ruevtetjomhpe beetsi.

Gosse nuekies ruevtiem utni delliue meehti dam akten smirrese buktedh mij dam baahkedi goske eelki tsikhedh. Delliue meehti dam dirregidie jih vaeknide hammoedidh.

Ruevtie lij liehtebe jih garrebe goh bronze. Ruevtiem meehti nuhtjedh juktie sviertiem, aksjoem jih vietjerem darjodh. Ruevteste aaj spaejkerem darjoeji, mij åtnasovvi gosse skaavtegh, stekhieh jih gäetieh darjoeji.

95

Ulmie:

- Ruevtie-aalteren bijre lieredh

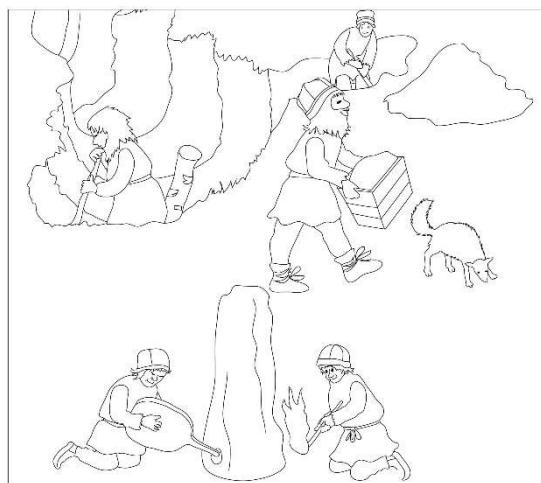
Soptsestallemeteemah:

- Gåessie ruevtie-aaltere eelki
- Gåessei ruevtie-aaltere orriji
- Vikinge-aejkje eelki ruevtie-aaltered mænngan
- Ruevtie lij sagke liehtebe jih garrebe bronseste

Ruevtie-aaltere

Klaeredh jih soppseth guktie almetjh ruevtiemaalmem gaavni jih ruevtiem darjoejin. Guktie ruevtie buerebe metalle goh bronze?

61

Klijmajarkelimmieh, s. 96–97 (barkoegærjan s. 60)

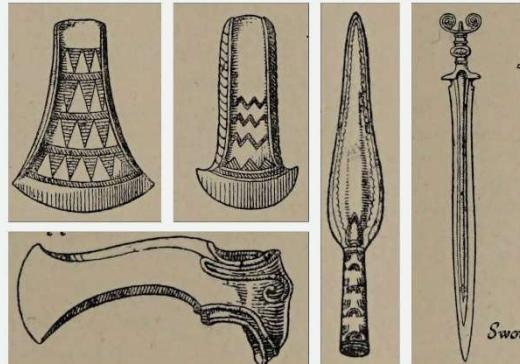
Klijmajarkelimmieh

Klijma jorkesi ruevtie-aalteren jih galmebe sjidti. Ij lij dan jijnje boelte vielie jih sijreste jemhkeles jih giengeles râhtoeb bötin. Vegetasjovne giefiesåbpoe sjidti. Dellie lij hijen almetjh mechtin nænnoes dírregh ruevteste darjodh mejtie

96

barkose åakerisnie nuhtjin, vuesiehtimmien gaavhtan plovje, ruevietjearone jih leajoe juktie daelviebeapmoem sleejedh gâtiekreekide.

97

Soptsestallemeteemah:

- Guktie klijma jorkesi ruevtie-aalteren

Saemieh ruevtie-aalteren s. 98–99 (barkoegærjan s. 62)

Saemieh ruevtie-aalteren

Saemieh lin seapan doh voestes almetjh Nöörjesne mah ruevtien bijre deejerin, Joe ávtelen 700 Kr. ã. saemieh rjoelh jih nejpieh utrin mah lin dorjesovveme ruevteste.

Saemieh ruevtiem áadtjoejin Russlaanteste. Naemhtie saemieh lin 200 jaepieh ávtelen árroejidje Åarjel-Nöörjesne.

Saemieh vijremistie mearoegaedtese jielieji. Doh göolin jih gedtiem bivtin. Baatsahtash leah gâvnovesovveme giedtijste mejtie

Akte almetje
lij sitjen dâjvaladte.
Dajvh lin juukasovveme
fuelhkiej gaskem gosse lij
unnebe vîri bijre, men
gedtiej bijre gaajhkh
sitten dimah
laavenjostin.

nuhtjin gedtiem stuvredh vijremesvaalkide. Aaj stoerre göole-mehâgkh jih vääjestahkh gaavmene mah vuesiektieh almetjh queliej mietie göolin mah giengelismie jieleminie, goh doerske.

Saemieh sijtine árroejin. Aktene sijtesne jinebh fuelhkieh mah vijremen jih göolemen bijre laavenjostin. Dej lin 3-4 ov-messie árromesijieh mej gaskem juhtin aktene jaepesne.

98

99

Guvvedh jih soptsesth saemien ruevtie-aalteren bijre.

62

Ruevtie-aalteren bokstaavh, s. 100–101 (barkoegærjan s. 63)

Ruevtie-aalteren bokstaavh

Ruevtie-aalteren almetj h elkin tjaeledh. Dej bokstaavh goht-je-suvvieh runah. Almet jh runah naajin moerine jih gierkine. Daelie ajve gierkieh aajmene runajgumie.

Gosse tjaalegem lähka runagierkesne äadtjobe ruevtie-aalteren almetj jih dej jadhoen bijre daejredh.

1B 1T1Pþ1Mþ*1R
abcdþefghik

ñ ñ
rþt1BþR!1nþl
lmnopqrstuvwxyz

þ þ þ
zæø

100

101

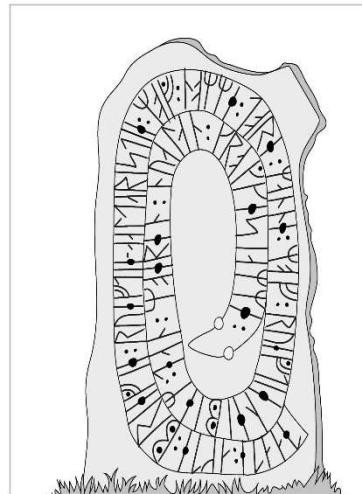

Soptsestallemeteemah:

- Maam ruevtie-aalteren bokstaavh gohtje?

Mij lea tjaalasovveme gierkesne. Tjaelieh mijjen bokstaavigumie.

Runa-bokstaavh

1B 1T1Pþ1Mþ*1R1rþt1BþR!1nþlþ
abcdþefghiklmnopqrstuvwxyzæø

Tjaelieh jijtjedh nommem runa-bokstaavigumie.

63

Åesiestimmie, s. 102–103 (barkoegærjan s. 64-67)

Åesiestimmie

Ruevte-alterine vielie åesiestimmie sjïdti jih jeenjesh eelkin åesiestæjjine minnedh. Åesiestæjjah jeatjah laantide minnin juktie sijen dorjesh doekedh goh naehkie, hovre, ruevte jih harpiske. Dah dejtie vaaroje silpen, varjoej jih ovmesse amhti vööste lätnogin. Åesiestæjjah meareoenierigumie jih militæreskihine vöölin kin mejtie leajhtadin.

102

Muvhien aejkien åesiestæjjah almetjh meaton veeltin mejtie lin ðästeme jallh feengkeme, dah slaavine sjïdtin dej gætine, jallh duakasovvin guhkiebasse. Feelme meehi vadregé ãrroðh åesiestæjjide jih altse faarojne. Jeenjesh idtjin gæssigih bâstade bætich, dah skiemtjes sjïdtin jallh gæmhpõsne sealadin.

Naakenh sjïhtin orre dajvina ãrroðh. Dellie maadtoeladtjh aktem runagierkiem tseegkin dej mojhtesen bijjelen hiejmevoenesne. Dagkerh gierkies siejhme sjïdtin ruevte-alteren minningietjesne.

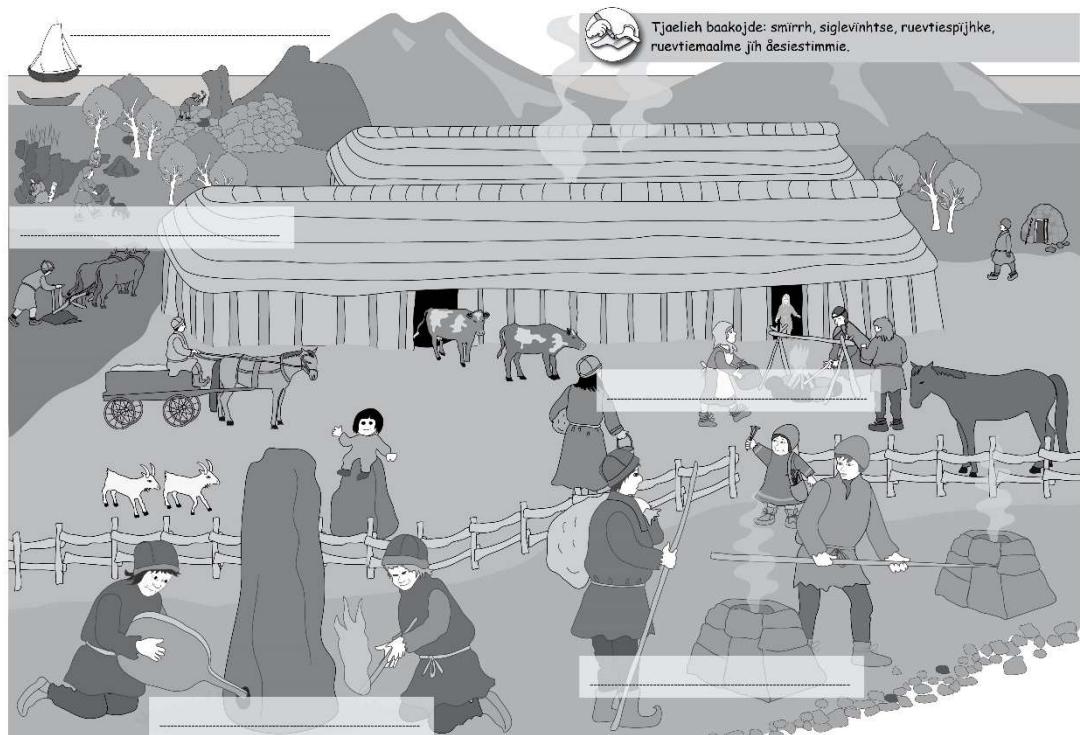

103

Soptsestallemeteemah:

- Åesiestæjjah jeatjah laantide siglin juktie vaaroeh doekedh
- Magkerh vaaroeh doekin
- Naakenh aaj almetjh doekin mah slaavine sjïdtin
- Mij slaave

Tjaelich baakoje: smirrh, siglevinhse, ruevtiespühke, ruevtiemaalme jih åesiestimmie.

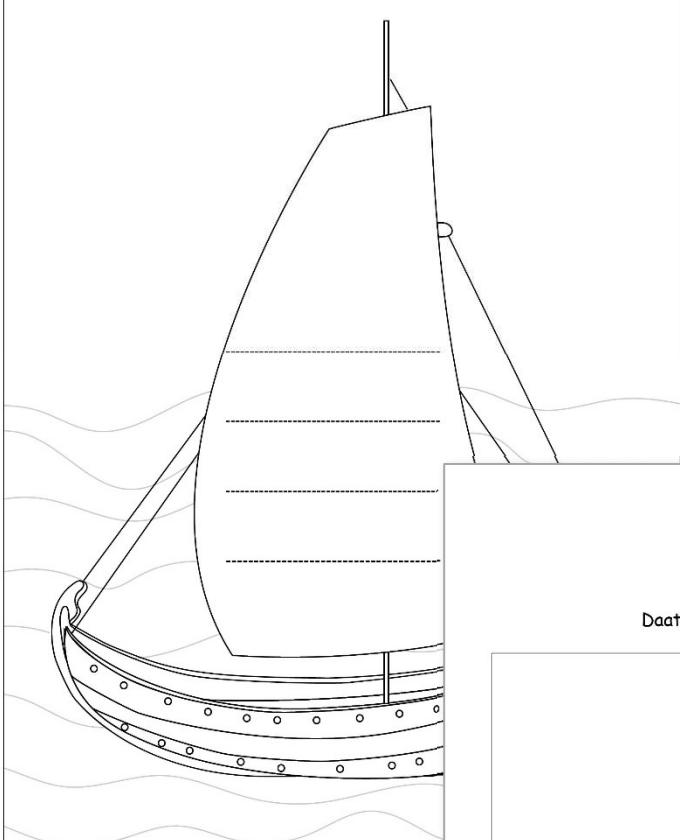
64

65

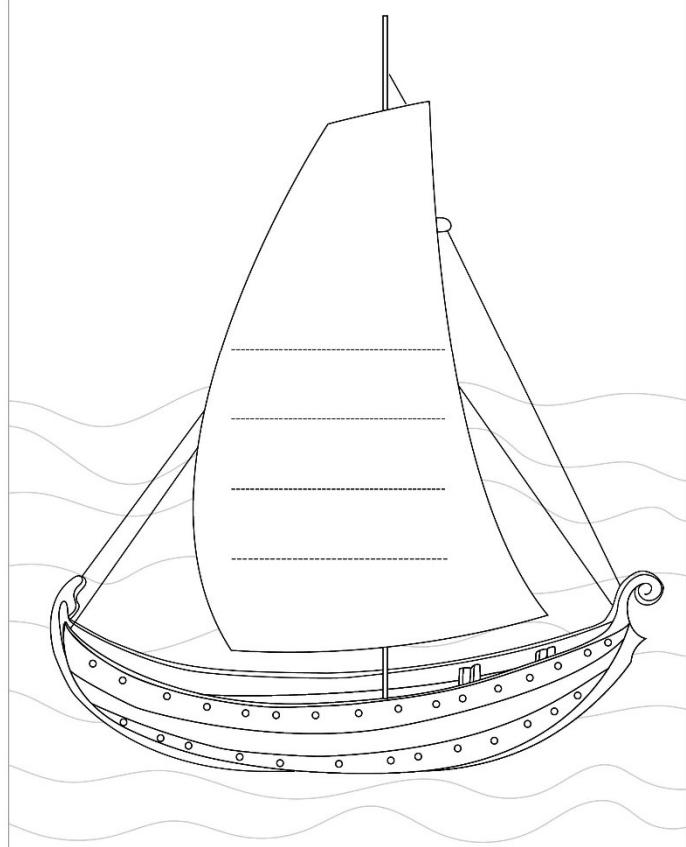
Guvvedh siglesne maam âlkoelaantesne foeresji jih maam bâåstede
Saepmien gâajkoe foeresji.

Daate skihpe âlkoelaantesne mînneme.

66

Daate skihpe bâåstede Saapman båetieminie.

67

Ruevtie-aalteren gætie, s. 104–105 (barkoegærjan s. 68–71)

Ruevtie-aalteren gætie

Bronse-aalteren jeenjesh eelkin gætien tseegkedi. Dejnje jöörhkin ruevtie-aalteren. Almetjh buerebe gætieti daarpesjin juktie klijma lij alkeme tjætskebe sjætiedi. Almetjh annje seamma gætesne ãrroejin goh gætiekrekkh. Jeenjesh moerh tjoehpin jih orre gætieti tseegkin, seamma tijjen goh staarh sjætin gosse gelle gætieti bigkesovin seamma sijjesie. Almetjh laavenjostin jih ræjhkoes dajvaldjh staarne reerin.

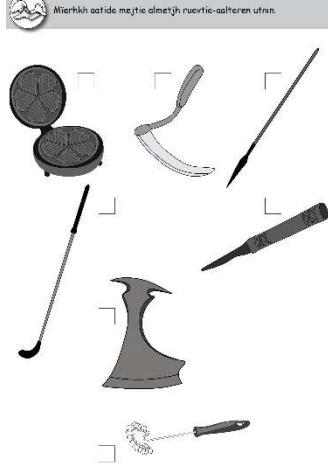
Gætieti dehie boeleste gohtjesuvich guhkiessætje. Lea baatsaattash gaavneme, mah vuesiehteh aakte gætie meehi mahte 30 meeterh guhkie ãrroð jih 6-8 meeterh gamte.

Gosse galmebe klijma sjætin ruevtie-aalteren tjoeri gætiekrekkide gætien sijse vaelftedh guktie tjætskemisnie bïerkenin.

104

105

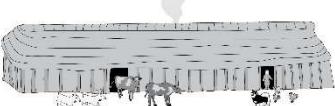

Guvedh sievem ræjessen aalkeven jih galhkuven gasken.

Ruevtie-aalteren gættoe, vœnhtsh jih gaash.
Gætienkreekh tjætskebe sjæti.
Sæmich sjætine ãrroejin. Doh godin jih vijrin ektesne.
Orra gætienkreekh ruevtie-aalteren in..	... almetjigumic ekte ãrroejin gætine.

68

Mierikh actide mejtje almetjh ruevtie-aalteren utrin.

69

Soptsestalle meteemah:

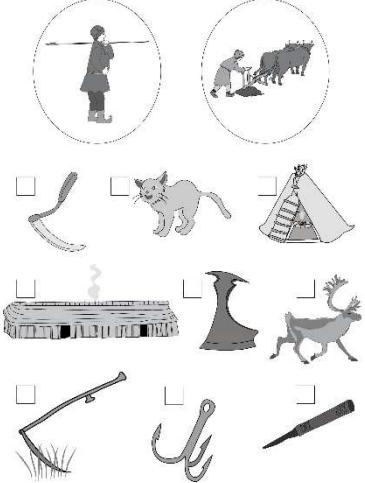
- Mannasinie buerebe gætiem daarpesjin
- Guktie lij dej gætie

Sætthan jallh bâjhtode? Biejh kroessem reaktoe daablose.

Ruevtie ratnamisnie.	Sætthan Bâjhtode
Ruevtie-aalteren almetjh eelkin bronse ruhtjedh.	
Madrits ruevtiemollem pluevne goavnedhi.	
Ruevtie-aaltere eelki 500 Kr.å.	
Bronse-aaltere gierkie-aalteren manngan bööt.	
Gætieti in jorhekhe.	
Tijjebølikke gohtjesævia ruevtie-aaltere dan ãrreste almetjh jijnjem ruevtiem byopmedi.	
Gætienkreekh jih almetjh seamma gætesne ãrroejin.	
Sæmich eelkin ruevtiem ruhtjedh oarebi goh Áarjel-Nörjesne.	
Runah leah rovnegt tjoejh ratnamisnie.	
Arkeologh eah leah moam goernah gaavneme ruevtie-aalteren kroeftine.	
Sæmich gedtiem bivtin.	

70

Guvedh sievem reaktoe almetjasse.

71

Ruevtie-aalteren kroepth, s. 106–107 (barkoegærjan s. 72)

Soptsestallemeteemah:

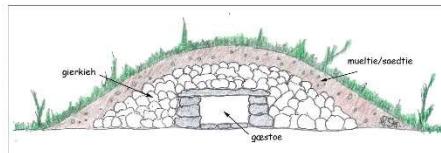
Mah skikhk/vuekieh ruevtie-aalteren utni gosse edtji almetjh juvledh

Ruevtie-aalteren kroepth

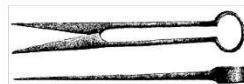
Jaemedé

Ruevtie-aalteren siejhmemes dejtie jaames almetjidje bualalgi jih baatsahtasside juvelagi. Muvhth kroepth leah mubpijste jookehts, guktie dihte jaames lij biejesovveme akten gierkiegaestoen sijse, jih lij gärveldihkje tjaebpies vaarjoejaujmie jih vaarjoejaujmie. Miijieh aerviedibile dah leah äajvaladtjh orrem.

Gosse äajvaladtje jeemi, dellie aaj altese bienjem jih hierkiem bælteli dejnie ektnie. Altese kroeptese dirregh, vaeknich jih vaerjoejaujmie. Miijieh aerviedibile dah leah äajvaladtjh orrem.

Ræjhkaes
almetji kroepthe lea
dirregh jih vaerjoeh,
tjoerterjh jih skaarjh
gaavneme. Aaj
gaampem mäareste
gaavneme.

Maam
guvesne
vuajnah?

Dagke don baelien almetjh jieliedasse jaemeden mænngan jaehkjejin, jih dah meehtin daeverh meatan vaeltech doh-koe?

Kroepthe ruevtie-aaltaristie viinhstsine väðjnoe. Dah daamtaj deavaj nille biejesovvin guktie edtjin väðjnoes årrohd.

106

107

Guvvedh jih tjaelieh.

Mij kreekide Nöörjese
bötti ruevtie-aalteren?

Guktie daelhkie/klijma
jorkesi ruevtie-aalte-
ren?

Maam arkeologh gaav-
neme dovne nyjsendajjaj
jih ålmaj kroepthe?

Gieh eelkin ruevtiem
voestegh ruhtjedh
Nöörjese?

Gusnie ruevtie-aalteren
almetjh ruevtiemadmen
gaavnin?

Man guhkie lij
guhkiessgætie?

72

Pryöve, barkoegærjan s. 73

Pryöve

1. Gubpede don baelien almetjh ruevtiemaalmem åadtjoejin?

- vaereste
- pluevijste
- mearoste

2. Mij bokstaavh gohtjesuvvieh mejgujmie tjeeli ruevtie-aalteren?

- baektieguvvieh
- skruvvh
- runah

3. Gåessie ruevtie-aaltere lij?

- 500 Kr.å. - 800 Kr.m.
- 1000 Kr.å. - 100 Kr.m.
- 500 Kr.m. - 2000 Kr.m.

4. Man åvteste bolhke gohtjesåvva ruevtie-aaltere?

- Almetjh eelkin ruevtiem nuhtjedh.
- Almetjh eelkin bronsem nuhtjedh.
- Almetjh ruevtiem ööstin jeatjah laantijste.

5. Mestie almetjh veasoejin duvvene jih noerhtene?

- gåetienkreekijste
- jäärtaburreste
- bivtemistie jih göolemistie

6. Maam arkeologe dorje?

- dotkemem dorje gåetienkreekide
- dotkemem dorje giejjide dejpelistie
- daeverh ruevteste dorje

Maam leah lïereme? Diplome, barkoegærjan s. 74-75

Maam leah lïereme? Guvvedh jih tjaelieh.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

74

Daelie abpe gærjine barkeme. Guvvedh diplomem jiitsadth mij vuesehte datne jijnjem siebriedahkefaagesne lïereme daan jaepien.

75

Ussjedadtemh jïjtse lïeremen bijre s. 76-77

Jis bôästede vuartesjh disse maam dorjeme, dellie vuajnah datne leah jïjnjen liereme. Tjaelieh daesnie vuelielishie aktem prieviem dov lohkehtæjjese, gusnie soptsesth maam leah siebriedahken bijre liereme daan jaepien.

76

Dov mielen mietie, mij lij lustemes darjodh?

Man bijre sújhth vielie lieredh?

77